

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ННІНОТ
Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

ТРОЯН ЛІЛІЯ БОРИСІВНА

Група ФФзм-21

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Науковий керівник:

к.е.н., доцент Сидор І. П.

Тернопіль 202

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ	7
1.1. Економічний зміст системи пенсійного забезпечення та етапи її становлення в Україні	7
1.2. Нормативно-правові засади державного регулювання системи пенсійного забезпечення в Україні	16
Висновок до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	24
2.1. Джерела формування доходів Пенсійного фонду України	24
2.2. Порядок здійснення пенсійних виплат за рахунок коштів ПФУ	32
2.3. Механізм недержавного пенсійного забезпечення в Україні	39
Висновок до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ СВІТОВОГО ДОСВІДУ	49
Висновок до розділу 3	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63

ВСТУП

В Україні відкритим залишається питання необхідності створення ефективної системи пенсійного забезпечення, яка б швидко реагувала на сучасні економічні процеси, забезпечувала громадян гідним життям, гарантуючи відповідні пенсійні виплати. На даний момент ми є свідками ситуації, в якій держава чітко усвідомлює необхідність зміни пенсійного забезпечення, що перетворилось на заручника соціально-демографічних та економічних умов. Цей шкідливий тягар застарілих соціалістичних норм та угод спричинив чимало економічних недоліків. Одним з них є те, що, як зараз, так і згодом, працездатне населення України та самі пенсіонери будуть незадоволені рівнем пенсійного забезпечення. Недосконалість діяльності Пенсійного фонду України (ПФУ) є надзвичайно важливим моментом, оскільки ефективно діючої трирівневої пенсійної системи так і не було створено.

Прогнози продовжують бути негативними: кількість працівників надалі зводиться до мінімуму, натомість кількість виходів на пенсію стає з кожним роком все більш значною. Зараз співвідношення пенсіонерів і платників внесків виглядає так: на 100 платників припадає 95 пенсіонерів. У майбутньому число пенсіонерів на 100 платників може скласти від 114 до 125 осіб. За відсутності реформ розмір пенсії суттєво зменшиться, що приведе до негативних наслідків. Наприклад, в Україні співвідношення працюючих і пенсіонерів становить практично один до одного. В той час як у Німеччині зараз на одного пенсіонера припадає три працюючих. І це – середньоєвропейський показник. Повне реформування пенсійного забезпечення є актуальним завданням нинішніх соціально-економічних перетворень і має велике значення для забезпечення соціального захисту пенсіонерів та сталого розвитку України у тривалій перспективі.

Існуюча проблематика вітчизняної системи державного і недержавного пенсійного забезпечення стали важливим аспектом в дослідженнях

вітчизняних вчених та практиків, зокрема, ці питання розглядаються у працях: К. Васьківської, В. Виговської, В. Зелено, В. Новикова, С. Онишко, В. Опаріна, Ю. Пасічника, О. Петрушки, І. Приймак, А. Сидорчука, Н. Ткаченко, В. Толуб'яка, О. Тулай, С. Юрія. Визнаючи вагому наукову роботу вказаних авторів, слід відзначити, що дослідження теоретичних аспектів та вітчизняної практики пенсійного забезпечення визначається фрагментарністю. Об'єктивна потреба в розвитку концептуальних основ та вищезначена необхідність у розробках прикладного характеру, спрямованих на поліпшення фінансових та управлінських аспектів пенсійного забезпечення підкреслюють актуальність даної теми дослідження та обґрунтовують вибір цієї проблематики.

Метою випускної кваліфікаційної роботи є докладне вивчення теоретичних та організаційно-правових аспектів пенсійного забезпечення в Україні, проведення аналізу практичної діяльності Пенсійного фонду України та недержавних пенсійних фондів, формулювання основних напрямків їх удосконалення в контексті реформування пенсійної системи.

Комплексний підхід до втілення поставленої *мети* визначає широкий спектр *завдань*, розв'язання яких є необхідним в частині:

- дослідження змісту пенсійного страхування та його нормативно-правового забезпечення в Україні;
- аналіз практики формування доходів Пенсійного фонду України;
- визначення порядку проведення пенсійних виплат за рахунок коштів Пенсійного фонду України;
- аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні;
- розкрити зміст та обґрунтувати необхідність реформування системи пенсійного забезпечення в Україні;
- визначити напрями удосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні.

Об'єктом дослідження є система пенсійного забезпечення в Україні в частині діяльності Пенсійного фонду України та недержавних пенсійних фондів в Україні.

Предметом дослідження випускної кваліфікаційної роботи виступають економічні взаємовідносини, які виникають з приводу формування і використання коштів державного та недержавного пенсійного страхування в умовах реформування пенсійної системи в Україні.

Методи дослідження. Для вирішення дослідницьких проблем у роботі використовувалися діалектичний метод наукового пізнання, методи емпіричного та теоретичного дослідження, зокрема, концептуально-логічний аналіз і системний підхід; статистичні прийоми групування, динамічних порівнянь, графічного зображення, методи формалізації та узагальнення.

Методологічну основу випускної кваліфікаційної роботи складають нормативно-правова база щодо пенсійного забезпечення в Україні, методичний та інструктивний матеріал.

Теоретичну базу наукової роботи склали публікації та монографії, навчальна література щодо теорії, державної політики та проблематики державного і недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Інформаційною базою дослідження стали офіційні статистичні дані та звітність Пенсійного фонду України, Державної податкової служби України, Державної служби статистики України за період 2020–2022 років.

Елементами наукової новизни випускної кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження теоретико-методологічних засад пенсійного забезпечення в Україні та ґрунтовний аналіз вітчизняної практики функціонування Пенсійного фонду України та недержавних пенсійних фондів в умовах реформування вітчизняної пенсійної системи та сучасних воєнних викликів в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані теоретичні положення, узагальнення та висновки, розроблені на основі проведеного дослідження практики та проблематики у сфері пенсійного

забезпечення в Україні, дозволили визначити напрями удосконалення пенсійного забезпечення відповідно до принципів розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки та в умовах повоєнного відновлення країни.

Основні положення, висновки і пропозиції випускної кваліфікаційної роботи опубліковано у збірнику наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія: *Фінансове забезпечення сталого розвитку*. ЗУНУ: 2023. Випуск 5. на тему: «Світовий досвід державного пенсійного страхування та його впровадження у вітчизняну практику», а також апробовані на Десятій Всеукраїнській студентській Інтернет – конференції кафедри фінансів ім. С. І. Юрія: *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди студентської молоді* (Тернопіль, 17 листопада 2023 р.), за результатами якої опубліковано тези доповіді на тему: «Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: практика і проблематика».

Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи викладено на 68 сторінках машинописного тексту, робота містить 8 таблиць і 8 рисунків. Список використаних джерел нараховує 61 позицію.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Економічний зміст системи пенсійного забезпечення та етапи її становлення в Україні

Проблеми пенсійного забезпечення в ХХІ столітті активно обговорюються в наукових та практичних кругах, охоплюючи економічний, філософський, соціологічний та юридичний аспекти. Державні пенсійні виплати стають важливим фактором, що визначає рівень життя населення та благополуччя його найменш забезпечених верств. За сучасних умов спостерігається тенденція до політизації систем пенсійного забезпечення в багатьох країнах, що призводить до зростання обсягів пенсійних виплат.

Декілька сучасних тенденцій в цьому контексті варто визначити. Зокрема, пенсійне забезпечення стає заручником політичних обставин, що призводить до збільшення обсягів пенсійних виплат. Вчений Джозеф Стігліц наголошує, що головною метою уряду має бути не лише досягнення високих економічних показників чи розвиток економіки, а й забезпечення стабільного соціального захисту населення, включаючи ефективне пенсійне забезпечення. Вплив системи пенсійного забезпечення на поведінку людини в трудовій сфері та загальну фінансову поведінку визначає і організує її життєвий цикл.

Вітчизняні науковці мають власні думки щодо визначення терміну «пенсійне забезпечення». Так, Т. Дідковська визначає «пенсійне забезпечення як комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав» [10, с. 20]. Дане визначення є доволі широким і більше відноситься до

питання гарантування права на отримання грошових виплат, які бувають різноманітними і, ніяким чином, не характеризує специфіку пенсійних взаємовідносин.

Т. Кравчук розглядає пенсійне забезпечення як «форму матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошти юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ» [21].

У системі пенсійного забезпечення, головною точкою акценту є отримання пенсії, а не надання соціальних послуг, які включають в себе різноманітні аспекти та не обмежуються виключно пенсійними виплатами. Серед цих послуг можуть бути соціальна допомога, обслуговування дітей з особливими потребами та інші аспекти. У цьому випадку варто вживати термін «соціальне забезпечення», оскільки пенсійна система не обмежується лише пенсійними виплатами. Підкреслення цього аспекту пов'язане також з правовими нормами, які, на наш погляд, потребують корекції.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пояснюються «соціальні послуги як послуги, що надаються за рахунок коштів Пенсійного фонду» [42].

А. Казанчан під поняттям пенсійного забезпечення розуміє «вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний із виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством» [19, с. 145]. Позиція стосовно включення пенсійного забезпечення до категорії соціального забезпечення, яке є більш широким поняттям, є обґрунтованою.

Організаційно пенсійне забезпечення утворює окремий вид соціального захисту, входячи в структуру системи соціального захисту населення.

Важливо відзначити, що в кожній країні організаційно пенсійне забезпечення представлене різноманітними інститутами, до яких відносяться:

- державне соціальне забезпечення;
- обов'язкове соціальне страхування;
- особисте добровільне пенсійне страхування;
- накопичувальні пенсійні програми;
- пенсійні плани з встановленим розміром внесків;
- пенсійні плани з встановленим розміром допомоги та інші.

Ця диференціація визначає багатогранність та різноманіття підходів до пенсійного забезпечення, що є важливим аспектом в контексті створення ефективних та адаптованих до конкретних умов програм соціального захисту.

Ю. Гуцалова виділяє такі ознаки пенсійного забезпечення [8, с. 90]:

- «здійснюється у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрати годувальника, вислуги років та в інших випадках, передбачених законодавством;
- надається регулярно у встановлені законом строки у грошовій формі;
- розмір забезпечення залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років;
- фінансується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду, соціального страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету;
- законодавство чітко передбачає коло осіб, які мають право на пенсійне забезпечення;
- метою призначення пенсійного забезпечення є задоволення життєвих потреб особи, яка втратила основні джерела засобів до існування» [8, с. 90].

Таким чином, пенсійного забезпечення є сукупністю інститутів, що включають в себе організації та правила, і механізмів їх взаємодії, система

акумулює фінансові ресурси шляхом оподаткування (розподільний підхід) та страхування (нагромаджувальний підхід). Вона також амортизує наслідки передбачуваних соціальних ризиків, таких як зміна фінансового становища працюючих та інших категорій громадян у зв'язку з настанням старості, інвалідності, або втратою годувальника. Це здійснюється відповідно до визначених соціальних технологій та національних правил з метою мінімізації наслідків економічних труднощів, що виникають внаслідок зазначених обставин.

Окремими авторами зазначено, що «пенсійне забезпечення стосується тих виплат пенсіонерам, які здійснюються з державного бюджету» [25; 58]. Однак, таке розуміння є вузьким, оскільки відповідно до законодавчих актів держава має створити умови для надання пенсій усім відповідним категоріям громадян як на принципах обов'язковості, так і на добровільних засадах. Джерелами таких виплат повинні слугувати внески працівників та роботодавців у першу чергу, а також доходи, отримані від інвестування пенсійних накопичень. Кошти з державного бюджету мають використовуватися у визначених випадках.

Спеціалісти Світового банку до «пенсійного забезпечення відносять також неформальну фінансову і не фінансову підтримку людей похилого віку в межах родини або громади» [52]. Причому ефективна система пенсійного забезпечення повинна не лише запобігати виникненню бідності, але й гарантувати пенсіонерам достойний рівень життя у період після завершення трудової діяльності, а також у випадках інвалідності чи втрати годувальника.

У значній кількості країн світу та в Україні, пенсійне забезпечення – це «конституційна гарантія держави щодо матеріального забезпечення населення, яка пов'язана з виплатою щомісячних грошових виплат – пенсій у зв'язку з настанням певних обставин (інвалідність, втрата годувальника, настання старості) у розмірах не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством» [57]. Так, у Конституції України, зазначено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на

забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [20].

Конституція закріплює право громадян на соціальний захист та визначає різновиди соціального забезпечення, включаючи пенсійне забезпечення. Зокрема, гарантується право на соціальний захист у період старості, в разі втрати годувальника, при повній чи частковій втраті працездатності (перехід на інвалідність), тимчасовій непрацездатності, а також у випадку безробіття, викликаного причинами, що не залежать від громадянина.

Окремими авторами запропоновано ввести у використання поняття «пенсійний захист», під яким доцільно розуміти «всі можливі суспільно-організовані форми забезпечення непрацездатних осіб періодичними грошовими виплатами» [39, с. 135]. Водночас, поняття «захист» асоціюється з тимчасовою дією, яку вживають у випадках конкретних загроз і ризиків, таких як інвалідність чи втрата годувальника. Виходження на пенсію за віком визначається як природна характеристика людини, яка передбачає отримання пенсії при досягненні пенсійного віку та збереженні працездатності. Отже, пенсійне забезпечення — це довготривалий процес, який передбачає початкову акумуляцію коштів для подальшого отримання пенсійних виплат.

Аналіз вітчизняного законодавства з питань пенсійного забезпечення вказує на те, що у ньому зміст поняття пенсійного забезпечення відсутнє,

проте у Законі «Про пенсійне забезпечення» зазначено «державне пенсійне забезпечення, добровільне страхування додаткової пенсії» [43].

У вузькому тлумаченні, пенсійне забезпечення – це процес надання населенню пенсійних виплат. У більш широкому розумінні, пенсійне забезпечення – це система накопичення коштів (через пенсійні внески), призначених для забезпечення регулярних грошових виплат у вигляді пенсій протягом певного періоду у майбутньому. Це основний механізм гарантування населенню, яке, з об'єктивних причин (вік, старість, стан здоров'я), не може забезпечити собі достатній дохід для життя.

Враховуючи різноманітні погляди, можна визначити, що система пенсійного забезпечення сприяє не лише фінансовій підтримці громадян у пенсійний період, але і виконує соціальні та економічні функції, такі як зменшення бідності, забезпечення стабільності та стимулювання економічного розвитку.

Специфічними ознаками пенсійного забезпечення є:

- реалізація лише в певних обставинах, пов'язаних із соціальною підтримкою, таких як утримання осіб, які втратили працездатність через вік або стан здоров'я;
- надання в грошовій формі на протязі визначених термінів, інколи до кінця життя;
- залежність від рівня заробітної плати, тривалості страхового стажу, вислуги років чи суми накопичень;
- фінансування зі спеціально створених державних та приватних фондів (Пенсійний фонд, Накопичувальний фонд, недержавні пенсійні фонди);
- перерозподіл доходів від активного працездатного населення на користь покоління пенсіонерів, що є кінцевими споживачами;
- визначення осіб, які мають право на пенсію, законодавством чи відповідними угодами.

Основною метою пенсійного забезпечення є:

- захист від бідності та запобігання подальшому зниженню рівня життя;

- розподіл витрат на споживання протягом усього життя;
- забезпечення гарантованого доходу у випадках припинення (чи неможливості продовження) трудової діяльності або при настанні старості.

Ключовим аспектом в пенсійному забезпеченні є виплата пенсій, незалежно від того, чи здійснювалися попередні внески (пенсійні внески). Ці внески можуть мати системний обов'язковий характер, як у накопичувальній складовій, або не здійснюватися особистою особою, забезпечуючись державою (солідарна складова). У цьому випадку відбувається перенесення платежів з індивідуального рівня на загальну відповідальність перед суспільством.

Система пенсійного забезпечення – це соціальна система, яка призначена для забезпечення фінансової підтримки осіб, які виходять на пенсію. Основна мета цієї системи полягає в тому, щоб гарантувати гідний рівень життя громадянам у період їхнього пенсійного віку, коли вони припиняють активну трудову діяльність.

Основні компоненти системи пенсійного забезпечення включають:

– *пенсійний вік*: Встановлення конкретного віку, з якого особи можуть виходити на пенсію та отримувати певні пенсійні виплати. Вік може варіюватися в залежності від країни та типу пенсії.

– *типи пенсій*: Різні категорії пенсій, такі як старість, інвалідність, втрата годувальника, можуть бути передбачені системою пенсійного забезпечення. Кожен тип пенсії має свої умови та критерії.

– *внески та фінансування*: Збір внесків від працездатного населення та/або його роботодавців для формування пенсійного фонду. Фінансування також може здійснюватися через бюджетні кошти.

– *індексація*: Регулярне підвищення розміру пенсій для компенсації інфляційних втрат та забезпечення їхньої реальної вартості.

– *адміністрування та управління*: Ефективне управління пенсійним фондом, враховуючи аспекти, такі як облік внесків, розрахунок пенсій, інвестиції тощо.

– *соціальна справедливість*: Забезпечення рівних можливостей та справедливого розподілу пенсійних виплат серед різних соціальних та економічних груп населення.

Система пенсійного забезпечення є важливим інструментом соціальної політики, спрямованим на забезпечення стабільності та підтримки громадян під час пенсійного віку. Ефективна та справедлива система пенсій може сприяти соціальній стабільності та забезпечити гідне життя громадян у старості.

«Пенсійний внесок (єдиний внесок – обов’язковий внесок на пенсійне страхування підприємств та громадян) – внесок, що здійснюється працездатним населенням на користь непрацездатних осіб» [56].

Внески до солідарної системи формуються за рахунок як нарахувань на заробітну плату, так і відрахувань із неї. Іншими словами, кошти для солідарної системи надходять як від підприємств-роботодавців, так і від працівників. У контексті накопичувальної системи єдиним джерелом внесків є кошти, внесені самим працівником. Кінцевим одержувачем внесків до солідарної системи є Пенсійний фонд України.

У таблиці 1.1 подано основні етапи становлення системи пенсійного забезпечення в Україні. Проте, спостерігати соціально-економічну ефективність від проведених нововведень сьогодні ще рано. При відсутності другого рівня пенсійної системи та в умовах фінансової нестабільності, а також зростаючого демографічного тиску, ефективність солідарної пенсійної системи поступово зменшується. Крім того, процес реформування пенсійного забезпечення, розгляд якого розтягнуто на багато років, відзначається тим, що реальні позитивні зміни для громадян можуть відчутно виявитися лише через приблизно 30 років функціонування цієї системи, навіть у випадку впровадження всіх рівнів пенсійної системи одночасно.

Таблиця 1.1.

Етапи становлення системи пенсійного забезпечення в Україні [46]

Етап	Роки	Характеристика етапу
I етап	1991-1993 роки	1. Прийняття Закону України «Про пенсійне забезпечення». 2. Створення пенсійної системи України шляхом її виділення з бюджетів системи соціального страхування. 3. Розширення категорій пільгових пенсій.
II етап	1994-2000 роки	1. Створення персоніфікованого обліку для застрахованих осіб. 2. Формування недержавних пенсійних фондів. 3. Прийнятті «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». 4. Схвалені «Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні».
III етап	2001-2009 роки	1. Прийнятті «Основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України». 2. Призначення пенсій на основі даних персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. 3. Прийнято Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». 4. Реформовано солідарний рівень пенсійної системи та створено третій рівень – система добровільного пенсійного забезпечення. 5. Фізичним особам-підприємцям надано право обирати спрощену систему оподаткування фізичних осіб.
IV етап	2010-2016 роки	1. Набув чинності Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». 2. Ухвалено Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», яким регламентувалося введення в дію накопичувального рівня системи пенсійного забезпечення, а також поступове підвищення пенсійного віку до 65 років для чоловіків та жінок.
V етап	з 2017 року	1. Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій», відповідно до якого: 1.1. Запроваджено єдині правила визначення розмірів пенсійних виплат, а також нового механізму індексації пенсій. 1.2. Встановлено гнучкий коридор пенсійного віку (60-65 років). 1.3. Запроваджено можливість компенсації відсутнього страхового стажу (не більше 5-ти років). 1.4. Скасовано особливі умови виходу на пенсію.

Таким чином, основні етапи пенсійних реформ в Україні спрямовувалися в основному на два напрямки. По-перше, використання параметричних заходів, спрямованих на зміну окремих характеристик пенсійної системи, таких як страховий стаж, розмір страхових внесків, пенсійний вік і так далі. По-друге, впровадження структурних змін, які передбачали створення нових інститутів пенсійного страхування.

1.2. Нормативно-правові засади державного регулювання системи пенсійного забезпечення в Україні

Нормативно-правова база системи пенсійного забезпечення в Україні складається з ряду законодавчих актів та нормативних документів, які визначають права та обов'язки учасників пенсійної системи, порядок формування та функціонування пенсійних фондів, умови надання пенсій та інші аспекти. Основні нормативно-правові акти в цій сфері включають:

1. Конституція України [20], положення якої забезпечують конституційні засади соціального захисту, включаючи право на гідний рівень життя, в тому числі під час пенсійного віку;

2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [42], яким визначено основні принципи та умови функціонування загальнообов'язкової системи державного пенсійного страхування, встановлює порядок визначення та виплати пенсій, внесків тощо;

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» визначає зміни до системи пенсійного забезпечення, уточнює порядок розрахунку пенсій, умови виходу на пенсію тощо;

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення та виплати пенсій, інших соціальних виплат» встановлює порядок призначення та виплати пенсій, включаючи умови надання соціальних пільг, інвалідних виплат тощо.

5. Закон України «Про додаткові гарантії пенсійного забезпечення осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС» визначає спеціальні умови та гарантії пенсійного забезпечення для осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

6. Нормативні акти Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), встановлюють умови та тарифи на послуги з виробництва електроенергії, що впливає на фінансування Пенсійного фонду.

Зазначена нормативно-правова база спрямована на забезпечення стабільності, ефективності та соціальної справедливості системи пенсійного забезпечення в Україні. Зміни та доповнення в цих актах можуть відбуватися для адаптації до змін у соціально-економічному середовищі та вирішення виникаючих проблем. Також до нормативно-правової бази пенсійного забезпечення в Україні відносять міжнародні договори, щодо яких Верховна Рада України висловила згоду на їхню обов'язковість, а також інші нормативно-правові акти, регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення.

Державне регулювання пенсійного забезпечення розглядається як комплекс заходів адміністративного та нормативно-правового впливу держави на різні галузі економіки та суспільства з метою досягнення суспільно значущих цілей. Це передбачає закріплення прав і свобод громадян у сфері соціальної справедливості і безпеки.

Державне регулювання пенсійного забезпечення тлумачиться як «систематизована діяльність всіх учасників пенсійної системи держави, яка виконується за допомогою чітких методів впливу та інструментарного регламентування державних вимог і правил для підтримки рівноваги взаємних інтересів і досягнення ефективного та стабільного функціонування пенсійної системи та підвищення добробуту громадян, що втратили працездатність» [47]. На практиці це регулювання втілюється через інструментарій державної політики, який включає в себе «облік і реєстрацію різноманітних прав, ліцензування та акредитацію установ, установлення норм, квот та інших обмежень, здійснення контролю та нагляду, а також застосування матеріальних санкцій і заходів адміністративного примусу» [45]. Основні напрямки його спрямовані на:

- реалізацію уніфікованої та ефективної державної політики у сфері пенсійного забезпечення населення;
- забезпечення громадянських прав на якісне та належне пенсійне забезпечення;
- стимулювання розвитку загальнообов'язкового державного та недержавного пенсійного страхування;
- дотримання вимог законів і нормативно-правових актів у сфері пенсійного забезпечення;
- адаптацію системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування до міжнародних стандартів і норм.

До ключових завдань державного регулювання та важливих аспектів державного управління у сфері пенсійного забезпечення відносимо наступні аспекти:

- реалізація комплексної та ефективної державної політики у системі пенсійного страхування, включаючи як державне, так і недержавне пенсійне забезпечення;
- гарантування дотримання прав громадян на належне пенсійне забезпечення за допомогою створення сприятливих умов для ефективної трирівневої пенсійної системи;
- впровадження ефективних механізмів для акумулювання та алокації грошових коштів пенсійних фондів, а також постійний контроль за їх використанням;
- удосконалення пенсійного законодавства з метою уніфікації його з міжнародними стандартами, що сприяє виявленню недоліків та розробці рекомендацій для забезпечення ефективної методично-інформаційної та практичної підтримки фахівцями пенсійної системи;
- підготовка висококваліфікованих фахівців для органів пенсійного забезпечення та страхування;
- забезпечення дотримання норм законодавства в галузі пенсійного забезпечення всіма суб'єктами економічної системи.

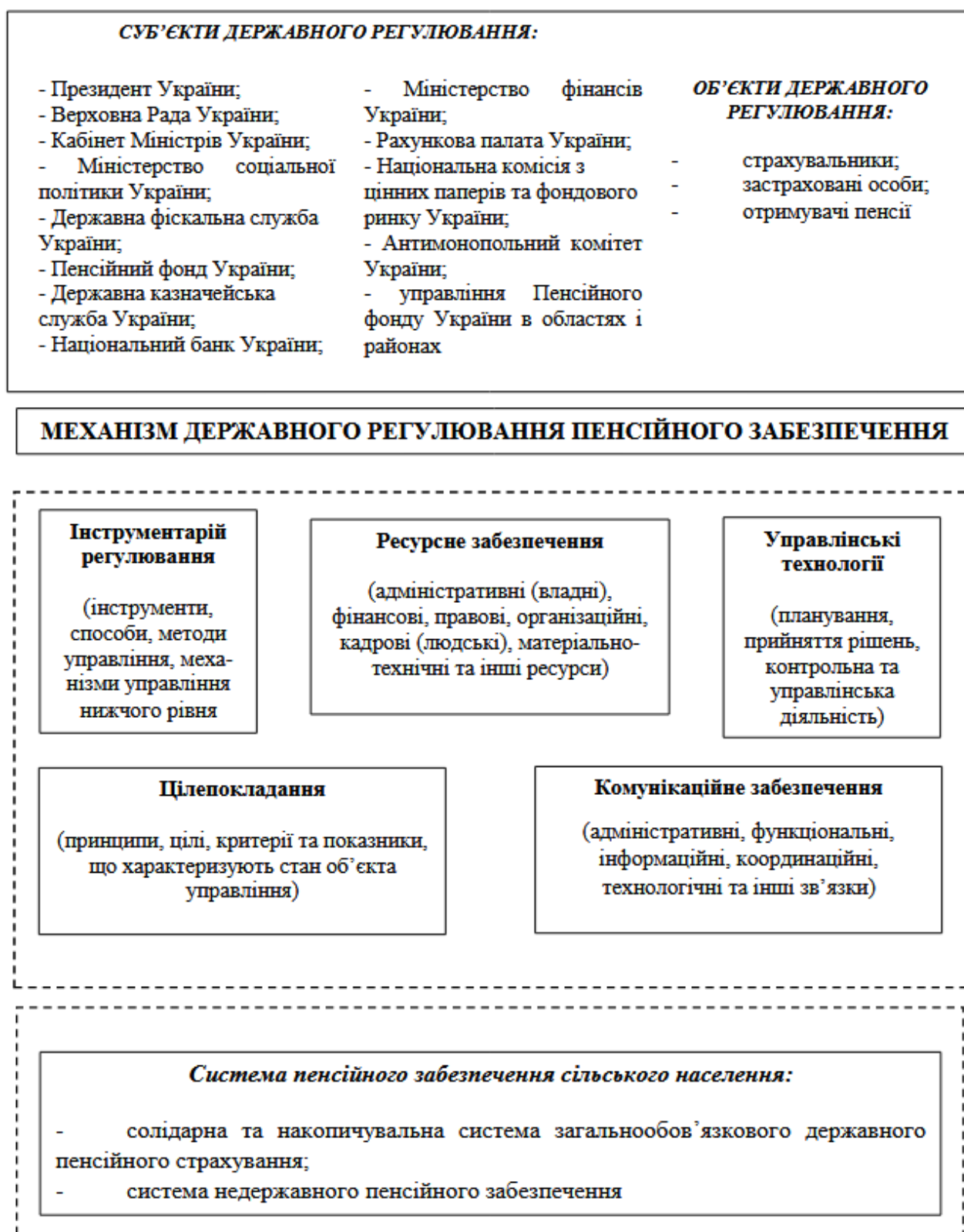

Рис. 1.1. Механізм державного регулювання пенсійного забезпечення в Україні [26]

На рис. 1.1 представлено механізм державного регулювання пенсійного забезпечення в Україні.

У Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» визначено поняття «страхового внеску». Страхові внески – «кошти відрахувань на соціальне страхування, збір на обов’язкове державне пенсійне страхування та страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, сплачені (які підлягають сплаті) згідно із законодавством, що діяло раніше; надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [42].

У контексті недержавного пенсійного забезпечення, що передбачає діяльність недержавних пенсійних фондів, учасник чи вкладник, відповідно до умов пенсійного контракту, здійснює сплату пенсійних внесків з метою отримання пенсійних виплат у майбутньому. Джерелами фінансування цих пенсійних внесків є прибуток суб’єктів господарювання та заробітна плата фізичних осіб. Пенсійні внески, які вкладають учасники до недержавних пенсійних фондів, реєструються на індивідуальних пенсійних рахунках кожного учасника. Загальна сума пенсійних внесків та інвестиційного доходу, отриманого від них, формує пенсійні накопичення кожного окремого учасника відповідного недержавного фонду.

Пенсійні внески до «недержавних пенсійних фондів надходять:

- 1) від юридичних осіб: засновників недержавних пенсійних фондів; роботодавців-платників; професійних об’єднань;
- 2) від фізичних осіб: учасників, які є вкладниками; третіх осіб (подружжя, діти, батьки); фізичних осіб-підприємців;
- 3) як переведені пенсійні кошти фізичних осіб з інших фінансових установ (страхової компанії, банку, іншого недержавного фонду)» [12].

Пенсійні внески до недержавних пенсійних фондів сплачуються «у розмірах та у порядку, встановлених пенсійним контрактом, відповідно до умов обраних пенсійних схем. Недержавний пенсійний фонд має право встановити мінімальний розмір пенсійних внесків – 10 % мінімальної заробітної плати у розрахунку на один місяць. Максимальний розмір

пенсійних внесків за пенсійними схемами недержавного пенсійного забезпечення не обмежується» [12].

В Україні діє трьохрівнева система пенсійного забезпечення, яка включає наступні рівні:

На першому рівні працює солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, заснована на принципах солідарності і субсидування. При виході на пенсію особи, які здійснювали відрахування, отримують пенсійні виплати з коштів, які зібрані відрахуваннями наступних поколінь. Розмір пенсії за віком визначається на підставі страхового стажу та розміру заробітної плати, з якої сплачувалися внески до Пенсійного фонду України.

Другий рівень системи пенсійного забезпечення в Україні передбачає наявність накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Цей рівень ґрунтується на засадах накопичення фінансових ресурсів в Накопичувальному фонді застрахованих осіб. Фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат здійснюється з накопичених коштів у визначеному порядку, визначеному законодавством.

Третій рівень системи – це система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на принципах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень. Ці накопичення призначені для отримання пенсійних виплат відповідно до умов і порядку, передбачених законодавством.

В Україні недержавне пенсійне забезпечення реалізується через:

- пенсійні фонди, які укладають пенсійні контракти між адміністраторами цих фондів та їх вкладниками;
- страховими компаніями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

– банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Солідарна та накопичувальна системи складають перший і другий рівні пенсійного забезпечення в Україні і формують систему загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Другий і третій рівні пенсійного забезпечення є системою накопичувального пенсійного забезпечення. Структурна характеристика системи пенсійного забезпечення передбачає визначення суб’єктів, що є учасниками пенсійних правовідносин, наділені певними правами та обов’язками. У загальному вигляді суб’єктами системи пенсійного забезпечення є: держава; працююче населення; підприємства та організації різних форм власності та організаційно-правової форми, що здійснюють пенсійні внески; пенсійні фонди, що проводять пенсійні виплати; пенсіонери, громадяни, які не працюють та отримують пенсії; працівники, які втратили свою працездатність у процесі своєї діяльності; особи, які не працювали з різних причин та мають право на мінімальну соціальну пенсію (діти, які втратили годувальників, інваліди з дитинства).

Таким чином, забезпечення ефективного та стабільного функціонування пенсійної системи, разом із дієвим механізмом пенсійного забезпечення громадян, належить до ключових завдань держави в рамках реалізації соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення добробуту свого населення. Ці завдання стають особливо актуальними в умовах зростання соціальних ризиків, напруженості в суспільстві, а також в умовах збільшення рівня безробіття та скорочення чисельності працездатного населення.

Висновок до розділу 1

У результаті дослідження теоретичних та нормативно-правових засад державного регулювання пенсійного забезпечення в контексті соціального захисту населення, приходимо до таких висновків і узагальнень.

1. Під пенсійним забезпеченням варто розуміти сукупність економіко-правових відносин, що виникають між державою та іншими суб'єктами пенсійної системи в контексті реалізації державної політики соціального захисту та покращення фінансового благополуччя громадян у разі виникнення певних подій – досягнення похилого віку, настання інвалідності або втрати годувальника тощо.

2. Система пенсійного забезпечення – це соціальна система, яка призначена для забезпечення фінансової підтримки осіб, які виходять на пенсію. Основна мета цієї системи полягає в тому, щоб гарантувати гідний рівень життя громадянам у період їхнього пенсійного віку, коли вони припиняють активну трудову діяльність.

В Україні запроваджено трьохрівневу система пенсійного забезпечення, яка включає наступні рівні:

- перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, заснована на принципах солідарності і субсидування;

- другий рівень системи пенсійного забезпечення в Україні передбачає наявність накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Цей рівень ґрунтується на засадах накопичення фінансових ресурсів в Накопичувальному фонді застрахованих осіб. Сьогодні в Україні не діє другий рівень пенсійного забезпечення;

- третій рівень – це система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на принципах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень. Ці накопичення призначені для отримання пенсійних виплат відповідно до умов і порядку, передбачених законодавством.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Джерела формування доходів Пенсійного фонду України

У зв'язку із загостренням соціально-економічної ситуації, викликаній російською агресією, значна частина українського населення потребує державної підтримки, зокрема у сфері пенсійного забезпечення. Слід відзначити, що система солідарного пенсійного страхування в Україні перебуває в стані кризи, а перспективи її майбутнього залишаються невизначеними. Детальніше розглянемо основні джерела формування доходів бюджету Пенсійного фонду України у 2020-2022 роках. «Джерелами формування коштів Пенсійного фонду є: власні надходження, кошти Державного бюджету України, інші види доходів, не заборонені законодавством України» [42].

Власними коштами бюджету Пенсійного фонду України є:

- «суму єдиного внеску, що розподілена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- кошти банків за користування тимчасово вільними коштами Пенсійного фонду України;
- кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 1);
- кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 2);
- кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України;
- плата ЄСВ за деякі категорії застрахованих осіб та покриття недоотриманої суми коштів від застосування пільгового розміру ЄСВ, передбаченого Законом України «Про збір та облік ЄСВ»» [14].

До переліку спрямування коштів Державного бюджету України, які у порядку перерозподілу формують доходи бюджету Пенсійного фонду України, належать:

- «пенсійне забезпечення військовослужбовців, виплата пенсій, надбавок і підвищень, призначених за різними пенсійними програмами;
- покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України;
- погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду;
- виплата одноразової грошової допомоги у зв'язку з негативними наслідками поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, з урахуванням витрат, пов'язаних з її виплатою та доставкою» [42].

З метою наповнення дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України призначено збір на обов'язкове державне пенсійне страхування з «різних видів господарських операцій:

- з операцій продажу ювелірних виробів із золота, платини і дорогоцінного каміння та клеймування (5%);
- з операції відчуження легкових автомобілів (3-5%);
- з операції купівлі-продажу нерухомого майна (1%);
- з послуг стільникового рухомого зв'язку (7,5%).

До 01.01.2017 року до цих надходжень також включався 2% збір при купівлі іноземної валюти. За джерелами надходження, кошти до бюджету Пенсійного фонду поділяються на передані та власні. Власні доходи включають надходження у формі обов'язкових і добровільних внесків від підприємств, установ та громадян, а також доходи від фінансових і штрафних санкцій та іншої діяльності Фонду» [14].

Переданими коштами є фінансові ресурси, які надходять до бюджету Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України.

У таблиці 2.1 подано динаміку власних коштів Пенсійного фонду України та коштів державного бюджету, що формують доходи ПФУ у період 2020-2022 років.

Таблиця 2.1

Динаміка доходів бюджету Пенсійного фонду України за період 2020-2022 років (млрд. грн.)

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Зростання/ зменшення
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Доходи ПФУ, всього, з них:	466,2	100,0	512,8	100,0	620,4	100,0	154,2
Власні надходження з урахуванням залишку коштів, в тому числі:	281,8	60,4	335,1	65,3	403,9	65,1	122,1
сума ЄСВ на ЗДПС	254,5	58,7	301,4	58,7	375,4	60,5	120,9
кошти, сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами ПФУ	0,1	0,02	0,17	0,03	0,3	0,05	0,2
сплата ЄСВ на ЗДСС за деякі категорії застрахованих осіб та покриття недоотриманих сум коштів від застосування розміру ЄСВ (Постанова КМУ)	21,5	4,6	26,4	5,1	23,6	3,8	2,1
кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 1)	3,5	0,8	3,9	0,8	2,7	0,4	-0,8
кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 2)	1,9	0,4	2,1	0,4	1,7	0,3	-0,2
кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам на території України	0,1	0,03	0,17	0,03	0,2	0,002	0,1
Залишок на початок року	0,2	-	0,9	-	-	-	-
Кошти Державного бюджету України на:	180,7	38,8	174,7	34,2	209,3	33,7	28,6
- пенсійне забезпечення військовослужбовців, виплата пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами	136,1	29,2	150,5	29,3	178,9	28,8	42,8
- покриття дефіциту коштів ПФУ для виплати пенсій	34,4	7,4	23,9	5,7	29,9	4,8	-4,5
- погашення заборгованості пенсійних виплат за рішенням суду	0,2	0,04	0,36	0,07	0,4	0,06	0,2
- виплата одноразової допомоги у зв'язку з поширенням COVID-19	10,0	2,1	-	-	-	-	-
Кошти Державного бюджету України для завершення надання одноразової допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності при обмежувальних заходах	-	-	0,2	0,04	-	-	-
Кошти Державного бюджету України на виплату одноразової грошової допомоги у зв'язку з хворобою COVID-19 та її наслідками	3,6	0,8	2,7	0,5	-	-	-
Кошти Державного бюджету України на виплату житлових субсидій та пільг на оплату ЖКП, з придбання півного побутового опалення і газу	-	-	-	-	6,4	1,03	-
Кошти Державного бюджету України для виплати щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни і жертвам нацистських переслідувань (Постанова 540 КМУ, 2022 рік)	-	-	-	-	0,8	0,1	-

Примітка. Складено автором за даними [14; 15; 18]

Показники, подані у таблиці 2.1, зображають нарощення дохідної бази Пенсійного фонду України з 466,2 млрд. грн. до 620,4 млрд. грн., або на 154,2 млрд. грн. Бюджет ПФУ більше як на 60 % сформований за рахунок власних коштів, отриманих у результаті сплати ЄСВ, а також інших джерел відповідно до положень діючих законодавчих актів (див. рис. 2.1).

Рис. 2.1. Динаміка частки власних і переданих коштів Пенсійного фонду України у 2020-2022 роках, %

Примітка. Складено автором за даними [14; 15; 18]

Питома частка коштів, які поступають до Пенсійного фонду з Державного бюджету, коливається в межах 34,7–39,6% протягом різних років. Ці фінансові ресурси призначені для фінансування пенсійних виплат і можуть змінюватися відповідно до завдань та викликів, що визначаються державою, у контексті сучасної ситуації в Україні та світі. Останніми роками ці кошти використовувалися для боротьби з поширенням пандемії COVID-19 та надання компенсацій для внутрішньо переміщених осіб, які втратили доходи через втрату роботи та зайнятість.

Динаміка абсолютних показників коштів, що надходять з державного бюджету, свідчить про їхній зростання з 180,7 млрд. грн. у 2020 році до 209,3 млрд. грн. у 2022 році (збільшення на 28,6 млрд. грн.). Особливий ріст спостерігається у сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців, а

також у виплатах пенсій, надбавок і підвищень до пенсійних виплат за різними програмами. За вказаним напрямом доходів, зростання від 2020 до 2022 року склало 42,8 млрд. грн. (від 136,1 млрд. грн. до 178,9 млрд. грн.), що становить понад 85% усіх коштів з державного бюджету.

Крім зазначених доходів, в бюджеті Фонду в 2020-2021 роках були значні кошти для виплати разової грошової допомоги в зв'язку з поширенням COVID-19 та його наслідками (3,6 млрд. грн. і 2,7 млрд. грн. відповідно). Їх частка у структурі доходів Пенсійного фонду коливалася від 0,5% до 0,8%.

У 2022 році було відновлено грошові виплати для таких напрямів, як витрати на оплату житлових субсидій та пільг по оплаті послуг ЖКГ, зокрема щодо придбання пічного побутового опалення та скрапленого газу. Ці виплати становили 1% усіх доходів бюджету Пенсійного фонду. З жовтня по грудень 2022 року 2643,4 тис. осіб скористалися житловими субсидіями та пільгами, отримавши загальну суму в 6,4 млрд. грн. (див. рис. 2.2) [14].

Також у 2022 році, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 540, були впроваджені виплати щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни і жертвам нацистських переслідувань. Їх частка в структурі доходів бюджету Фонду складала 0,1%, або 0,8 млрд. грн.

Основу власних надходжень бюджету Пенсійного фонду України становить єдиний соціальний внесок (ЄСВ), частка якого в 2022 році склала 60,5% у структурі доходів бюджету Фонду та 92,9% в структурі власних надходжень бюджету Фонду. Динаміка абсолютних значень ЄСВ за період 2020-2022 років свідчить про зростання надходжень на 120,9 млрд. грн. (від 254,5 млрд. грн. до 375,4 млрд. грн.).

ЄСВ перераховуються на рахунки територіальних органів Державної казначейської служби України на ім'я територіальних органів Державної податкової служби України.

Протягом 2022 року відбулися наступні зміни:

- Кількість юридичних осіб, які сплачують ЄСВ, збільшилася на 14,7 тис.;

- Кількість звільнених з роботи осіб перевищила кількість ново працевлаштованих на 429,2 тис.;
- Легалізовано 38,6 тис. робочих місць, що призвело до додаткового надходження 66,7 млн. грн. ЄСВ.

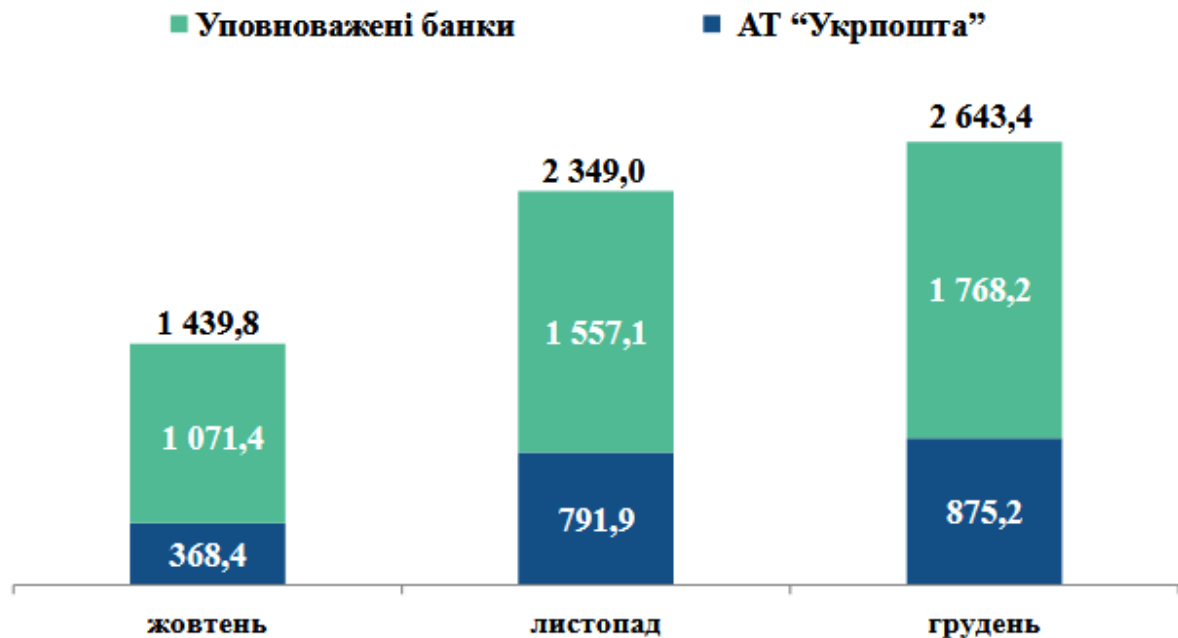

Рис. 2.2. Динаміка чисельності одержувачів житлових субсидій та пільг через уповноважені банки та АТ «Укрпошта» у 2022 році, тис. осіб [14]

За інформацією Державної податкової служби України (ДПСУ) станом на 01.01.2023 року на обліку перебувало 2 708,8 тис. платників ЄСВ, що на 16,3 тис. платників більше, ніж станом на 01.01.2022 року. Загальна кількість застрахованих осіб станом на грудень 2022 року складала 10,8 млн. осіб, з яких наймані працівники становили 8,6 млн. осіб (див. рис. 2.3).

У грудні 2022 року з 8,6 млн. осіб найманих працівників 1620,7 тис. осіб отримували менше за мінімальну заробітну плату у розмірі 6700 грн., з яких 308,9 тис. осіб – це працівники - бюджетники. Питома вага зазначених осіб «у загальній кількості найманих працівників зросла з 11,5 % у грудні 2021 року до 18,8 % у грудні 2022 року. Порівняно з груднем 2021 року чисельність осіб, у яких рівень заробітної плати менше мінімального розміру заробітної плати, збільшилась на 497,2 тис. осіб» [13].

Рис. 2.3. Чисельність застрахованих осіб за категоріями платників ЄСВ станом на грудень 2022 року, тис. осіб [13]

Таблиця 2.2

Діапазони заробітних плат в Україні за період 2020-2022 років з розподілом чисельності осіб, які їх отримують

№ п/п	Діапазон заробітних плат, грн.	грудень 2020 року		грудень 2021 року		грудень 2022 року		Зміна показників 2022 до 2020 років
		тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	
1.	<= мін. з/п (5000/6500/6700)	1785,7	18,0	1849,9	18,8	1990,0	23,1	204,3
2.	від мін. з/п до 10000 грн.	3733,4	37,5	2812,5	28,7	1916,5	22,2	-1816,9
3.	від 10000 до 20000 грн.	2809,4	28,2	2986,7	30,5	2265,5	26,2	-543,9
4.	від 20000 до макс. величини, на яку нараховується ЄСВ	1528,1	15,4	1079,5	21,2	2271,1	26,3	743
5.	Понад макс. величину на яку нараховується ЄСВ (75000/97500/100500)	91,5	0,9	78,7	0,8	190,4	2,2	98,9
	Всього застрахованих осіб	9948,1	100,0	9807,3	100,0	8633,5	100,0	-1314,6

Примітка. Складено автором за даними [14; 15; 18]

Середня заробітна плата по Україні з якої сплачується ЄСВ відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» береться до уваги при обчисленні пенсії. У 2022 році цей

показник зріс на 2,9 % і становив 13376,21 грн., що на 382,65 грн. більше ніж у 2021 році.

Пенсійний фонд України систематично проводить моніторинг інформації, що вміщується в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування (далі - реєстр застрахованих осіб) для виявлення ознак використання праці неоформлених працівників та порушень законодавства про працю. Фонд також вживає відповідних заходів у відповідь на виявлені факти.

У 2022 році, в результаті проведеного моніторингу реєстру застрахованих осіб, територіальні органи Пенсійного фонду України передали інформацію органам Державної служби України з питань праці стосовно 337,6 тис. страхувальників (відносно 3 597,1 тис. застрахованих осіб), які мають ознаки можливих порушень законодавства про працю.

На основі результатів моніторингу, який включав 189 страхувальників, для яких Державною службою України з питань праці були проведені комплексні інспекційні відвідування згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2018 року № 649-р "Про заходи, спрямовані на детінізацію відносин у сфері зайнятості населення", в реєстрі застрахованих осіб були підтверджені дані про прийняття на роботу 81 особи. Для цих працівників було нараховано заробітну плату у сумі 2,2 млн. грн., а єдиний внесок склав 0,5 млн. грн. У 2022 році завдяки проведеним заходам легалізовано 38,6 тис. робочих місць, що призвело до додаткових надходжень в розмірі 66,7 млн. грн. єдиного внеску.

2.2. Порядок здійснення державних пенсійних виплат за рахунок коштів ПФУ

Кошти бюджету Пенсійного фонду У країни спрямовуються на: «виплату пенсій, які передбачені цим законодавством; надання соціальних послуг; фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду; оплату послуг з виплати та доставки пенсій; розрахунково-касове обслуговування у сфері пенсійного забезпечення та інше» [42]. Детально розглянемо динаміку чисельності отримувачів пенсійних виплат та розміри пенсій за період 2014 – 2023 років (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів станом на 01.01.2014 року – 01.01.2023 року

роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, грн.				Кількість пенсіонерів (тис.)
	всього	в тому числі:			
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
2014	1526,1	1521,6	1406,5	1303,8	13533,3
2015**	1581,5	1573,0	1432,1	1433,1	12147,2
2016**	1699,5	1690,3	1545,2	1640,3	12296,5
2017**	1828,3	1808,9	1705,9	1803,0	11956,2
2018**	2577,0	2587,0	1966,0	2259,0	11725,3
2019**	2646,0	2648,0	1995,0	2255,0	11470,4
2020**	3082,9	3064,0	2480,4	2699,7	10780,9
2021**	3507,5	3538,7	3205,5	3012,5	10579,5
2022**	3991,5	3944,8	3033,7	3384,4	10841,1
2023**	4622,6	4359,9	4522,9	3495,4	10687,9
Абсолютний приріст, грн.	3096,5	2838,3	3116,4	2191,6	-2845,4

Примітка. Складено за даними [13; 14]

** без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та частини зони проведення антитерористичної операції

Динаміка контингенту пенсіонерів у період 2014-2022 років вказує на значне їх скорочення на 2845,4 тис. осіб. Як зазначено у Звіті Пенсійного фонду України, «...Зменшення чисельності одержувачів пенсійних виплат

пов'язано з призупиненням виплат пенсіонерам з числа внутрішньо переміщених осіб, які згідно з законодавством не звернулися за поновленням виплат на підконтрольній Україні території, а також у зв'язку з підняттям пенсійного віку. Із загальної чисельності пенсіонерів отримують пенсії 6498,3 тис. жінок, що становить 60,8 % усіх осіб пенсійного віку та 4189,6 тис. чоловіків, що становить 39,2 % пенсіонерів. У 2022 році пенсію за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» фактично «отримують 10687,9 тис. осіб, або 91,1% загальної чисельності пенсіонерів, із них – 9101,2 тис. осіб, або 83,7%, – отримують пенсію за віком» [14, с. 22].

Щорічно середній розмір пенсій зростає, що обумовлено їх індексацією та підвищенням рівня соціальних гарантій населення загалом. «Середній розмір пенсії станом на 01.01.2023 року становив 4622,59 грн., що на 631,06 грн., або на 15,8 % більше, ніж станом на 01.01.2022 року і на 3096,5 грн. більше, ніж у 2014 році. Мінімальний розмір пенсії за віком зріс з 1934,00 грн. станом на 01.01.2022 року до 2093,00 грн. станом на 01.01.2023 року. Середній розмір пенсії по регіонах України станом на 01.01.2023 року становив від 3534,63 грн. у Тернопільській області до 6336,99 грн. у м. Києві» [13].

Пенсійні виплати у діапазоні від 2001 грн. до 3000 грн. отримували 4 067,6 тис. осіб, що складає 38,1% від загальної кількості пенсіонерів. Водночас, особам, які отримують пенсії від 3001 грн. до 4000 грн., користуються 2 515,6 тис. осіб, що становить 23,5% від загальної кількості осіб пенсійного віку.

Аналіз середнього розміру пенсійних виплат за період з 2014 по 2023 роки в розрізі окремих видів пенсій показує, що найбільше зростання спостерігається у сегменті пенсій за інвалідністю, досягаючи 4522,9 грн. Розмір пенсій за інвалідністю протягом цього періоду збільшився на 3116,4 грн., а пенсії за віком – на 2838,3 грн., досягаючи станом на 01.01.2023 року 4359,9 грн.

Найвищий розмір пенсій призначено для довічного утримання суддів, який, на 01.01.2021 року, склав 67 961,39 грн., що на 22 087,12 грн. більше порівняно з попереднім роком (45 874,27 грн. на 01.01.2020 року).

У 2022 році обсяг пенсійних виплат через поточні рахунки в банках склав 457,0 млрд. грн., що становить 79,6% від загальних витрат на пенсійні виплати. Це на 80,3 млрд. грн. більше, ніж у попередньому році. Зазначеною формою отримання пенсій користуються 2,4 млн. пенсіонерів, що становить 22,2% від загальної кількості осіб пенсійного віку. Варто відзначити, що через АТ «Укрпошта» пенсійні виплати одержали 117,3 млрд. грн., що складає 20,4% від загальних видатків на пенсійні виплати.

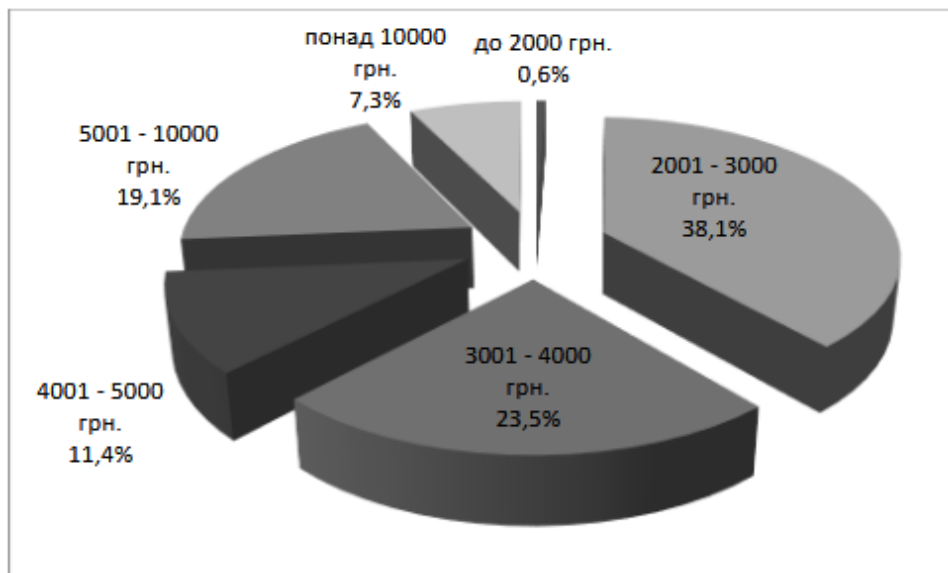

Рис. 2.4. Питома вага пенсіонерів, які отримують пенсії в заданому діапазоні станом на 01.01.2023 року

Примітка. Складено за даними [13]

У таблиці 2.4 представлено діапазон пенсійних виплат та частку пенсіонерів, які отримують пенсії в кожному діапазоні станом на 01.01.2023 року. Найбільша кількість пенсіонерів припадає на групу з пенсіями від 2001 грн. до 3000 грн., що складає 38,1% від загальної кількості отримувачів пенсій. Їх абсолютне число станом на 01.01.2023 року становить 4 588,8 тис. осіб. Середній місячний розмір таких пенсій становить 4 067,5 грн.

До групи з пенсіями від 3001 грн. до 4000 грн. входить 23,5% пенсіонерів або 1 218,8 тис. осіб, і середній розмір таких пенсій становить 3 770,22 грн. Найнижчий рівень пенсій отримують 69,2 тис. осіб, і цей рівень становить 1 209,22 грн., що менше відповідного мінімального розміру пенсійних виплат за віком, який станом на 01.01.2023 року складає 2 093 грн.

Пенсії у розмірі понад 10 000 грн. отримують 7,3% пенсіонерів, загальна кількість яких становить 776,3 тис. осіб. Середній розмір таких пенсій становить 14 676 грн.

Таблиця 2.4

**Кількість пенсіонерів та середнього розміру пенсійних виплат у
станом на 01.01.2023 року**

межі призначених пенсій, грн.	частка пенсіонерів, що отримують в даному діапазоні пенсій, %	чисельність пенсіонерів усіх категорій, осіб	середній розмір пенсійної виплати, грн.
до 2000 грн.	0,6	69268	1209,22
від 2001 до 3000 грн.	38,1	4067577	2443,60
від 3001 до 4000 грн.	23,5	2515573	3470,22
від 4001 до 5000 грн.	11,4	1218845	4457,97
від 5001 до 10000 грн.	19,1	2040330	6776,34
понад 10000 грн.	7,3	776328	14676,00

Примітка. Складено за даними [13]

Отже, станом на 01.01.2023 року в Україні 38,7% пенсіонерів, що складає 4 136,7 тис. осіб, отримують пенсії на рівні, який перебуває нижче встановленого прожиткового мінімуму. Зазначено, що ці показники є відносно абстрактними і не відображають повністю реальну ситуацію. Особливо важливо враховувати, що прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, становить 2 093 грн. з урахуванням розрахованої вартості споживчого кошика для працездатних і непрацездатних осіб.

Формування офіційного повного переліку складових кошика відбувається відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 780 (раніше відомої як Постанова Кабінету Міністрів

України № 656 від 14 квітня 2000 року) з назвою «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення». Дотримуючись цієї постанови, Міністерство соціальної політики ухвалило Наказ №178/147/31 від 03.02.2017 року, з назвою «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму» (попередня версія - Наказ № 109/95/157 від 17.05.2000 року «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення»). Цей наказ не лише встановлює методику, але й містить умовні приклади та розрахунки вартості. Зазначена методика використовується для визначення прожиткового мінімуму на рік і, відповідно, мінімальної пенсії.

Таким чином, відповідно до встановлених норм та актуальних цін, сума 2093 грн. представляє собою мінімальний набір продуктів харчування і непродовольчих товарів, який, за словами чиновників, "забезпечує громадянам можливість забезпечити свою життєдіяльність" [55]. Проте, за цю суму також потрібно оплачувати послуги ЖКГ, купувати одяг, користуватися транспортом та іншими потребами. Відтак, оцінка рівня отриманої пенсії пенсіонерами, який перевищує прожитковий мінімум, не гарантує безперешкодне проживання. Якщо врахувати витрати на медичні послуги і ліки, то рівень пенсій для основної категорії громадян залишається високим.

Динаміку видатків Пенсійного фонду України за період 2020-2022 років представлено у таблиці 2.5.

Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду відображає їх поступове зростання з 479,34 млрд. грн. до 590,1 млрд. грн., що становить збільшення на 110,76 млрд. грн. Найбільший вплив на структуру видатків ПФУ мають витрати на пенсійне забезпечення осіб, пенсії яким призначені відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», і ця складова становить 65,3 % усіх видатків на виплату пенсій.

Таблиця 2.5

Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду України за період 2020-2022 років

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		абсолютний приріст / зменшення
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Видатки ПФУ, всього, з них:	479,34	100,0	520,9	100,0	590,09	100,0	110,76
<i>за рахунок власних надходжень всього, в тому числі:</i>	329,5	68,74	367,2	70,49	403,4	68,4	73,9
пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно із З.У. «Про ЗДПС»	311,95	65,07	350,1	67,2	385,3	65,3	73,35
пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно інших законодавчих актів в частині, що не перевищує розміру трудової пенсії за віком	2,65	0,55	2,2	0,4	2,1	0,36	-0,55
пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу в частині, що не перевищує розмір трудової пенсії	6,47	1,35	7,16	1,37	7,82	1,32	1,35
пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном та іноземних пенсіонерів	0,23	0,05	0,28	0,05	0,32	0,05	0,09
фінансування адміністративних витрат, пов'язаних із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України	5,29	1,10	5,55	1,1	6,12	1,03	0,83
оплата послуг з виплати та доставки пенсійних виплат із солідарної системи	1,61	0,33	1,84	0,35	1,67	0,28	0,06
погашення позик, наданих з єдиного казначейського рахунку	1,14	0,23	—	—	—	—	—
<i>За рахунок коштів Державного бюджету України на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами</i>	146,24	30,5	150,84	28,95	179,47	30,4	33,23
<i>виплата одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів</i>	3,6	0,75	0,19	0,04	—	—	—
<i>для надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів</i>	—	—	2,7	0,52	—	—	—
<i>виплата щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань</i>	—	—	—	—	0,79	0,13	—
<i>виплата житлових субсидій та пільг на оплату ЖКП</i>	—	—	—	—	6,44	1,1	—
Залишок на кінець року	0,94	—	—	—	0,55	0,09	-0,39

Примітка. Складено автором за даними [13; 14; 18]

Динаміка абсолютних значень цих видатків на дану групу показує зростання з 311,95 млн. грн. у 2020 році до 385,3 млн. грн. у 2022 році, що означає збільшення на 73,35 млрд. грн. при зменшенні чисельності пенсіонерів на 93 тис. осіб. Зазначене підвищення показників відбулося за рахунок зростання розміру пенсій та їх індексації відповідно до рівня прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

У 2022 році видатки на пенсійні виплати склали 574,3 млрд. грн. З цієї суми 6,4 млрд. грн. припадали на житлові субсидії та пільги. Виплата щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни і жертвам нацистських переслідувань у 2022 році, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 07 травня 2022 року № 540, склала 0,8 млрд. грн. Інші видатки складали 8,6 млрд. грн., з яких 2,5 млрд. грн. витрачено на оплату послуг з виплати та доставки пенсійних виплат, а 6,1 млрд. грн. — на адміністративні витрати, пов'язані із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України. У цьому ж році видатки, фінансовані власними коштами, були забезпечені на 100,1%, що становить 9,1% більше порівняно з 2021 роком.

У 2022 році до загального обсягу витрат на виплату пенсій включено індексацію цих коштів з коефіцієнтом 1,14, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 року № 118 «Про індексацію пенсій та заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2022 році», що становить 3,4 млрд. грн.

Відповідно до міжнародних зобов'язань України у 2022 році було своєчасно забезпечено переказ пенсій громадянам нашої країни, які проживають за її межами, загальним обсягом 190,5 тис. дол. США і 4201,8 тис. євро. «Пенсіонерам іноземних держав, які проживають в Україні, здійснено виплату пенсій на суму 11,3 тис. доларів США та 5 736,1 тис. євро» [13]

2.3. Механізм недержавного пенсійного забезпечення в Україні

У традиційному розумінні основними джерелами фінансування системи соціального захисту населення в Україні виступають кошти державного та місцевих бюджетів, а також фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Однак важливу роль у подоланні різних соціальних ризиків, таких як досягнення пенсійного віку, витрати на лікування та втрата працездатності, відіграють також недержавні фінансові інститути, зокрема недержавні пенсійні фонди, страхові компанії і банки, а також благодійні організації. Система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) є третім рівнем пенсійної системи, і її розвиток стартував у 2004 році з набуття чинності Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Основа цієї системи ґрунтується на діяльності недержавних пенсійних фондів.

Головною метою інвестування пенсійних активів у рамках недержавного пенсійного забезпечення є виплата учасникам додаткових пенсій разом із загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням. При цьому ключовим завданням є досягнення дохідності пенсійних активів, які б перевищували рівень інфляції, а також залучення довгострокових інвестиційних ресурсів для модернізації економіки.

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) виступають ключовим елементом системи пенсійного забезпечення та здійснюють вагомий вплив на створення додаткових можливостей для соціального захисту громадян у пенсійному віці. Головною метою діяльності НПФ є забезпечення фінансової безпеки та підтримки громадян у період досягнення ними пенсійного віку. Недержавні пенсійні фонди доповнюють систему державного пенсійного забезпечення, створюючи можливість для громадян активно брати участь у формуванні свого пенсійного майбутнього та розширюючи соціальний захист при настанні пенсійного віку.

Український контекст відрізняється від економічно розвинених країн тим, що внесок недержавних фінансових інститутів у формуванні фінансових

ресурсів соціального захисту залишається недостатнім, а їхні можливості у підвищенні добробуту українців залишаються недооціненими.

Суттєва недосконалість та неефективність сучасної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування свідчать про необхідність активізації розвитку недержавних пенсійних фондів (НПФ). Значущість цих фондів виявляється в їхній здатності виступати як значущий ресурс для підтримки високих соціальних стандартів і водночас як фактор стимулювання внутрішніх інвестиційних ресурсів для прискореного розвитку національної економіки.

Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачає, що «НПФ має статус неприбуткової організації, яка функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників, із подальшим управлінням пенсійними активами» [12]. Крім того, відповідно до цього документу НПФ здійснюють пенсійні виплати учасникам відповідно до відповідного, законодавчо врегульованого порядку.

Необхідно відзначити, що для недержавних пенсійних фондів (НПФ), на відміну від інших установ системи недержавного пенсійного забезпечення, таких як страхові компанії та банківські установи, головним видом діяльності є пенсійне забезпечення громадян. Закон передбачає обов'язкову участь адміністратора фонду, компанії з управління активами та банку-зберігача в діяльності НПФ.

Проведення аналізу стану та проблем розвитку недержавного пенсійного забезпечення є ключовим напрямком удосконалення соціального захисту осіб пенсійного віку. За даними Державного реєстру фінансових установ станом на 30.06.2023 року зареєстрована інформація щодо 63 недержавних пенсійних фондів та 19 адміністраторів НПФ. Важливо відзначити, що аналітична інформаційна довідка базується на даних 19 адміністраторів, стосовно діяльності 58 активних недержавних пенсійних фондів.

За інформацією адміністраторів Фонду «недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 8 регіонах України. Найбільша кількість НПФ сконцентрована

у місті Київ - 41, що складає 70,7% від загальної кількості активних недержавних пенсійних фондів» [35].

У таблиці 2.8 зображено основні показники діяльності НПФ в Україні, датовані 30.06.2021, 30.06.2022 і 30.06.2023 років.

Таблиця 2.6

Динаміка показників діяльності НПФ в Україні

Показники	Станом на:			Темп приросту, %	
	30.06.2021	30.06.2022	30.06.2023	станом на 30.06.2022 / станом на 30.06.2021	станом на 30.06.2023 / станом на 30.06.2022
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	92,4	96,1	96,3	4,0	0,2
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	888,3	889,3	886,5	0,1	-0,3
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	3712,9	4007,8	4481,9	7,9	11,8
Пенсійні внески, всього, млн. грн. у т.ч.:	2496,7	2729,8	2923,8	9,3	7,1
- від фізичних осіб	359,8	467,4	555,5	29,9	18,8
- від фізичних осіб - підприємців	0,3	0,3	0,3	0,0	0,0
- від юридичних осіб	2136,0	2249,7	2355,5	5,3	4,7
Пенсійні виплати, млн. грн.	1196,2	1370,5	1558,0	14,6	13,7
Кількість учасників, що отримали / отримують пенсійні виплати, тис. осіб	88,2	91,0	92,8	3,2	2,0
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	2789,5	3111,7	3654,3	11,6	17,4
Прибуток від інвестування активів НПФ, млн. грн.	2297,5	2545,3	3012,1	10,8	18,3
Сума витрат, що відшкодовується за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	492,0	566,4	642,2	15,1	13,4

Примітка. Складено за даними [35]

Так, станом на 30.06.2023 року було укладено 96,3 тис. пенсійних контрактів. Зокрема, у складі пенсійних контрактів на цю дату укладено контракти з 89,5 тис. осіб – фізичними особами; 0,1 тис. осіб – фізичними особами – підприємцями та 6,7 тис. осіб – юридичними особами.

Зростання кількості пенсійних контрактів станом на 30.06.2023 року пояснюється нарощенням укладених контрактів з фізичними особами. Зокрема:

– «порівняно із станом на 30.06.2022 року, збільшення кількості контрактів із фізичними особами станом на 30.06.2023 року склало 0,2% (0,2 тис. контрактів);

– порівняно із станом на 30.06.2021 року, збільшення кількості контрактів із фізичними особами станом на 30.06.2023 року склало 4,7% (4,0 тис. контрактів), а зменшення контрактів із юридичними особами - 1,5% (0,1 тис. контрактів)» [35].

Станом на аналізовану дату пенсійні контракти було укладено з 88,9 тис. вкладників, серед яких: юридичні особи становили 2,0 тис. осіб, що займає 2,2% від загальної кількості вкладників; фізичні особи - 86,9 тис., питома вага яких 97,8% від загальної чисельності вкладників (див. рис. 2.5).

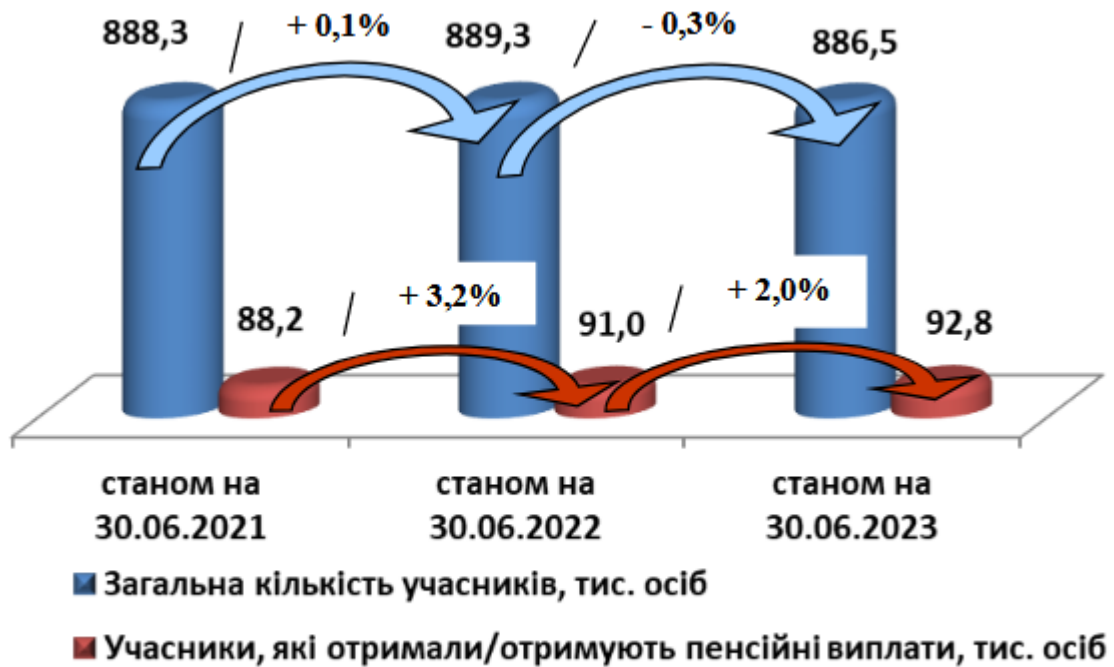

Рис. 2.5. Динаміка кількості учасників НПФ в Україні [35]

Станом на 30.06.2023 року «вікова категорія, яка становила переважну більшість учасників НПФ, склали особи віком від 25 до 50 років, їх частка у загальній структурі учасників становила 49,6 %, та особи вікової категорії від 50 до 60 років, які займали 25,2 %. Питома вага учасників НПФ вікової категорії старше 60 років складала 24,8 %, а вікової категорії до 25 років – 0,4 %» [35].

Станом на 30.06.2023 року динаміка пенсійних виплат (включаючи одноразові та термінові) склала 1558,0 млн. грн., що свідчить про збільшення на 13,7% у порівнянні з відповідним періодом 2022 року (див. рис. 2.6). Важливо

відзначити, що одноразові виплати показали зростання на 7,1%, тоді як пенсійні виплати на визначений термін відзначилися ще вищим зростанням на 21,1%.

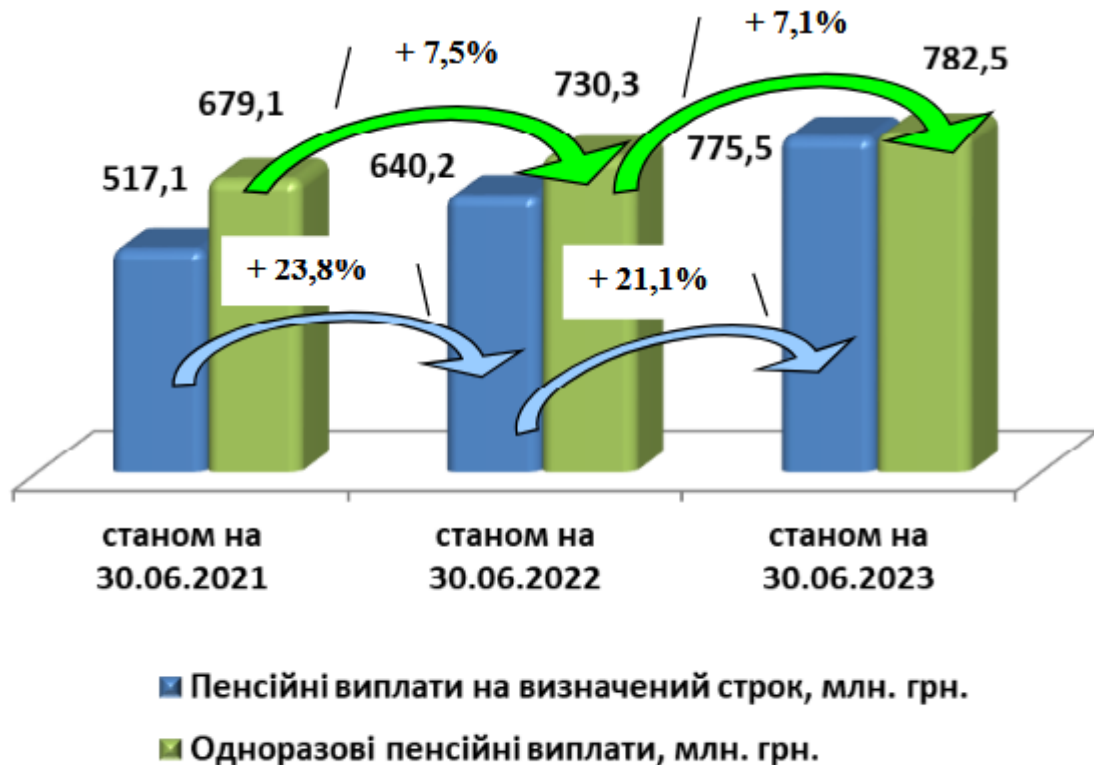

Рис. 2.6. Динаміка пенсійних виплат станом НПФ в Україні [35]

Усього на 30.06.2023 року система недержавного пенсійного забезпечення здійснила виплати пенсій одноразового та на визначений термін для 92,8 тис. учасників, що складає 10,5% від їх загальної кількості серед тих, хто отримує пенсійні виплати чи отримував їх.

Одним із ключових критеріїв оцінки недержавного пенсійного забезпечення є обсяг сплачених пенсійних внесків. Загальний обсяг пенсійних внесків станом на 30.06.2023 року склав 2923,8 млн. грн., що є більшим на 7,1% або 194,0 млн. грн. у порівнянні з відповідним періодом попереднього року. Порівнюючи з аналогічним періодом 2021 року, сума пенсійних внесків в 2022 році зросла на 9,3% або 233,1 млн. грн.

Загалом, у структурі пенсійних внесків станом на 30.06.2023 року 80,6% або 2355,5 млн. грн. складали пенсійні внески, сплачені юридичними особами. Зростанню обсягу пенсійних внесків у 2023 році сприяло збільшення обсягу

сплачених пенсійних внесків фізичними особами на 18,8% або 88,1 млн. грн., а також пенсійних внесків від юридичних осіб на 4,7% або 105,8 млн. грн.

У той самий час, зростанню суми пенсійних внесків станом на 30.06.2022 року сприяло збільшення пенсійних внесків, сплачених фізичними особами на 29,9% або 107,6 млн. грн. та від юридичних осіб на 5,3% або 113,7 млн. грн. Середній обсяг пенсійного внеску за перших 6 місяців 2023 року на одного вкладника – юридичну чи фізичну особу – підприємця склав 28 138,32 грн., а на фізичну особу – 562,39 грн.

Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами станом на 30.06.2023 року, склала 4481,9 млн. грн. Це на 474,1 млн. грн. або 11,8% більше у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року та на 769,0 млн. грн. або 20,7% більше у порівнянні з 2021 роком (див. рис. 2.7).

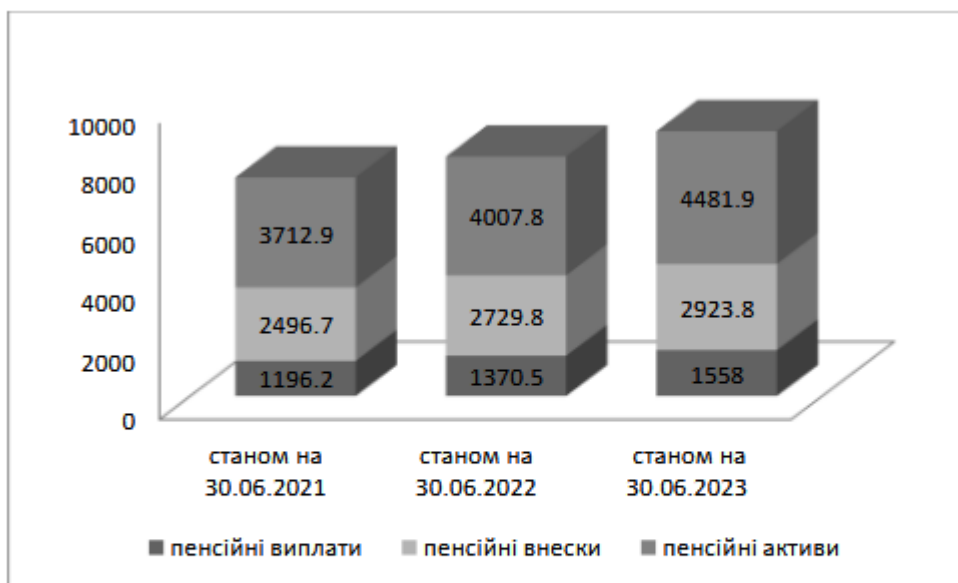

Рис. 2.7. Динаміка основних показників діяльності НПФ в Україні

Примітка. Складено за даними [35]

Недержавні пенсійні фонди формують портфель, включаючи об'єкти інвестування з мінімальним рівнем ризику. Таким чином, особливу важливість має відбір інвестиційних інструментів, які дозволяють забезпечити захист фінансових ресурсів громадян від інфляції і одночасно отримувати приріст капіталу. Станом на 30.06.2023 року основні напрямки інвестування пенсійних

активів включали в себе державні цінні папери, які складали 45,6% від загального обсягу інвестицій, грошові кошти на банківських рахунках із часткою в 43,3%, цінні папери у вигляді облігацій підприємств (6,1%), об'єкти нерухомого майна (1,8%), та дебіторська заборгованість, яка становила 1,3% (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка структури інвестованих пенсійних активів НПФ в Україні

Назва активу	Станом на 30.06.2022		Станом на 30.06.2023		Приріст станом на 30.06.2023 / станом на 30.06.2022, %
	загальна вартість, млн. грн.	відсоток від загальної суми активів, %	загальна вартість, млн. грн.	відсоток від загальної суми активів, %	
Державні цінні папери	1937,9	48,4	2045,9	45,6	5,6
Грошові кошти	1375,7	34,3	1940,9	43,3	41,1
Облігації підприємств	331,8	8,3	270,9	6,	-18,4
Об'єкти нерухомості	108,9	2,7	80,1	1,8	-26,4
Дебіторська заборгованість	57,5	1,4	56,3	1,3	-2,1
Акції	61,7	1,6	45,1	1,0	-26,9
Інші інвестиції	13,6	0,3	10,9	0,2	-19,9
Облігації внутрішніх місцевих позик	108,8	2,7	11,1	0,2	-89,8
Банківські метали	11,9	0,3	20,7	0,5	73,9
Всього	4007,8	100,0	4481,9	100,0	11,8

Примітка. Складено за даними [35]

Основною метою інвестування пенсійних коштів є забезпечення збереження пенсійних заощаджень громадян. Стратегія інвестування Недержавних пенсійних фондів (НПФ) виявляється важливо консервативною порівняно з іншими фінансовими установами. Протягом тривалого періоду часу, основними напрямками розміщення коштів НПФ є державні цінні папери та активи на депозитах. Станом на 30.06.2023 року зафіксовано зростання вкладень у банківські метали на 73,9%, у грошові кошти на рахунках у банках – приріст на 41,1%, а в державні цінні папери відзначено зростання на 5,6%. Водночас, суттєво зменшилися вкладення «у облігації внутрішніх місцевих позик, а саме на 89,8 %, в акції – на 26,9 %, в об'єкти нерухомості – на 26,4%,

інші інвестиції – на 19,9%, облігації підприємств – на 18,4%, дебіторську заборгованість – на 2,1%» [35].

Загальний обсяг доходу від інвестування пенсійних коштів станом на 30.06.2023 року склав 3654,3 млн. грн., що відзначає зростання на 17,4% порівняно з аналогічним періодом попереднього року, або на 542,6 млн. грн. Варто підкреслити, що ефективне функціонування недержавних пенсійних фондів (НПФ) базується на компетентному інвестуванні привласнених ресурсів. З огляду на соціальну місію системи недержавного пенсійного забезпечення та врахування залежності від рівня розвитку внутрішнього фінансового ринку і його інструментів, стратегічні напрямки інвестування пенсійних активів набувають великого значення. Крім того, важливим елементом є ефективне управління ризиками, що виникають у процесі цього інвестування.

Висновок до розділу 2

У ситуації загострення соціально-економічного становища, спричиненого російською агресією, значна частина населення України потребує державної підтримки, включаючи пенсійне забезпечення.

Динаміка надходжень до бюджету Пенсійного фонду України свідчить про збільшення доходів у період з 2020 по 2022 роки на 154,2 млрд. грн. (від 466,2 млрд. грн. до 620,4 млрд. грн.). Більше 60% структури фонду становлять власні кошти, отримані від сплати єдиного внеску на соціальне страхування (ЄСВ) та інших джерел відповідно до чинного законодавства. До Державного бюджету надходить 34,7–39,6% коштів фонду за різні роки. На початок 2023 року було зареєстровано 2,7 млн. платників ЄСВ, в той час як загальна кількість застрахованих осіб становила 10,8 млн., з них 8,6 млн. - наймані працівники.

Бюджет Пенсійного фонду спрямовується на виплату пенсій, соціальні послуги, фінансування адміністративних витрат, пов'язаних із здійсненням

функцій фонду, оплату послуг з виплати та доставки пенсій, розрахунково-касове обслуговування у сфері пенсійного забезпечення та інше.

У період до 01.01.2023 року середній розмір пенсії становив 4622,59 грн., що відзначає зростання на 15,8% порівняно з 01.01.2022 року та на 3096,5 грн. у порівнянні з 2014 роком. Мінімальний розмір пенсії за віком збільшився з 1934,00 грн. на 01.01.2022 року до 2093,00 грн. на 01.01.2023 року. Розподіл середнього розміру пенсій за регіонами України показує діапазон від 3534,63 грн. в Тернопільській області до 6336,99 грн. у м. Києві.

У країні 69,2 тис. осіб отримують мінімальний розмір пенсії, який складає 1209,22 грн., що менше мінімального розміру пенсійних виплат за віком на 01.01.2023 року (2093 грн.). Кількість пенсіонерів, які отримують пенсії нижчі за прожитковий мінімум, становить 38,7% від загальної кількості пенсіонерів, що означає 4136,7 тис. осіб.

Видатки бюджету Пенсійного фонду відображають тенденцію до поступового зростання від 479,34 млрд. грн. до 590,1 млрд. грн., що становить збільшення на 110,76 млрд. грн. Найбільший внесок у структурі видатків ПФУ припадає на видатки з пенсійного забезпечення осіб, пенсії яким призначено відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», і складає 65,3% від загальної суми видатків на виплату пенсій. Динаміка абсолютних значень цих видатків на дану категорію свідчить про їхнє зростання від 311,95 млн. грн. у 2020 році до 385,3 млн. грн. у 2022 році, що представляє збільшення на 73,35 млрд. грн., призводячи при цьому до скорочення кількості пенсіонерів на 93 тис. осіб. Зазначений позитивний тренд виник внаслідок підвищення розмірів пенсій та їх індексації відповідно до рівня прожиткового мінімуму доходів громадян для осіб, які втратили працездатність.

Система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) є третім рівнем пенсійної системи та почала свій розвиток у 2004 році з прийняття Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення". Цей підхід базується на функціонуванні недержавних пенсійних фондів. Станом на 30.06.2023 року

загальна кількість учасників НПФ склала 886,5 тис. осіб, з яких 92,8 тис. осіб, або 10,5% від загальної чисельності, отримали чи отримують пенсійні виплати. Загальний обсяг пенсійних внесків на цю дату склав 2923,8 млн. грн., що вище на 7,1% або на 194,0 млн. грн. порівняно з аналогічним періодом минулого року. В порівнянні з аналогічним періодом 2021 року, сума пенсійних внесків в 2022 році зросла на 9,3% або на 233,1 млн. грн.

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) формують портфель, в який включені об'єкти інвестування з мінімальним ризиком. Отже, особливо важливим є вибір інвестиційних інструментів, які дозволяють НПФ захищати фінансові ресурси громадян від інфляції і забезпечувати належний ріст капіталу. Станом на 30.06.2023 року основними напрямками інвестування пенсійних активів були:

- державні цінні папери, які складали 45,6% загального обсягу інвестицій;
- грошові кошти на рахунках у банківських установах, чия частка становила 43,3% від інвестованих активів;
- цінні папери у вигляді облігацій підприємств, емітентами яких є резиденти України, займали 6,1% від загального обсягу інвестицій;
- об'єкти нерухомого майна представляли 1,8% від загального портфеля;
- дебіторська заборгованість складала 1,3% від загальних інвестицій.

Цей диверсифікований підхід дозволяє НПФ ефективно управляти ризиками та максимізувати віддачу від інвестування, забезпечуючи стабільність та зростання пенсійних активів громадян.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

В сучасних умовах у великої кількості країн світу виникають труднощі щодо забезпечення стабільності фінансового забезпечення функціонування пенсійних систем. Це обумовлено демографічними, фінансовими та структурними чинниками і послужило основою для проведення реформ у різних системах пенсійного страхування. Старіння населення та зменшення питомої ваги осіб, що сплачують внески до системи пенсійного страхування, призводять до дефіциту фінансових ресурсів у фондах пенсійного страхування та сприяють нарахуванню заборгованості. Ці тенденції породжують фінансові ризики та обмежують стійке та ефективне функціонування системи пенсійного страхування.

У системах державного пенсійного страхування, що ґрунтуються на принципах солідарності в ряді країн світу, підтримка необхідного рівня пенсійних виплат у умовах не вигідної демографічної ситуації передбачає зростання економічного навантаження на працездатне населення та роботодавців, що виражається у збільшенні пенсійних внесків або підвищенні пенсійного віку. Також розглядається можливість повного чи часткового переходу до накопичувальних пенсійних систем.

Вибір оптимальної системи пенсійного страхування в Україні, яка забезпечить довгострокову фінансову стійкість та підвищення рівня життя осіб пенсійного віку, вимагає проведення нових наукових досліджень. Позитивні результати реформаторських заходів чи їх відсутність можуть впливати на соціальну стабільність у суспільстві та спричиняти фінансові проблеми на рівнях макро- та мікроекономіки. Тому важливо, щоб реформування системи пенсійного забезпечення мало міцну фінансову основу та сприяло підвищенню добробуту осіб, яких вона стосується.

Специфічні особливості функціонування пенсійної системи в Україні обумовлені не лише несприятливими демографічними характеристиками, такими як старіння населення, але й негативними економічними та фінансовими показниками. Протягом багатьох років в Україні триває процес реформування системи пенсійного забезпечення з метою пристосування до нових економічних реалій.

На основі аналізу світового досвіду функціонування та реформи пенсійних систем зроблено висновок, що всі їх можна сформувати в три основні моделі з використанням базових інститутів. Об'єднання цих інститутів передбачає виконання державою двох ключових функцій: перерозподіл доходів та накопичення коштів для виплати пенсій.

Вітчизняна модель реформування пенсійної системи є найбільше схожою на другий тип. Важливо відзначити, що жодна з запропонованих світових моделей реформування пенсійної системи не є універсальною. Стійкість та гнучкість моделей в окремій країні визначається рядом відповідних чинників. Так, особливості пенсійної реформи в Україні обумовлені як несприятливими демографічними тенденціями, так і економічною, політичною та фінансовою нестабільністю в країні. Саме тому одним із шляхів запобігання загостренню кризових умов пенсійного страхування в Україні і створення передумов для економічного зростання є «поступовий перехід до змішаної пенсійної системи, яка базується на розподільних принципах солідарної системи та накопичувальних принципах щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян» [34, с. 21].

У власних дослідженнях К.В. Васьківська та О.І. Данилюк «суттєвими недоліками загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні вважають недостатню кореляцію суми сплачених внесків та величини пенсійних виплат, а також відсутність взаємозв'язку між розміром нарахованої пенсії і очікуваною тривалістю життя. Якщо звернутися до світового досвіду, то у багатьох розвинутих країнах світу в умовах виходу на пенсію до заощаджень, які зберігаються на власних рахунках вкладників, застосовується фактор

ануїтету, який враховує прогнозовану залишкову тривалість життя даної вікової групи та корелює суму пенсійних виплат для кожної особи зокрема» [3].

З позиції В.І. Надраги, «основним чинником достатнього для реалізації ключових функцій фінансування пенсійної системи є задовільне співвідношення працюючого і непрацюючого населення, що не в останню чергу визначається темпами його старіння» [27]. Однак, на нашу думку, досягнення цього співвідношення в Україні, а також у світі загалом, є малоймовірним за сталих умов. Згідно з даними міжнародної корпорації Allianz SE, на початку наступного десятиліття світ стоїть перед загрозою нової світової кризи пенсійного забезпечення.

У 2025 році в США досягнуть пенсійного віку люди, народжені в період «бейбі-буму» чи «power generation». Пік цього періоду буде відмінним для кожної окремої країни, наприклад, «для Німеччини це прогнозується на 2027 рік, для Італії – на 2030 рік, а розрив у часі між кризою в США та Китаєм може скласти близько 30 років на користь останнього» [28].

Таким чином, інші країни світу можуть використовувати досвід США у впровадженні заходів для подолання можливих наслідків пенсійної кризи. Зазначені прогнози свідчать про глобальну негативну тенденцію щодо можливості солідарного перерозподілу пенсійних накопичень між працездатним та непрацездатним населенням.

Порівнюючи можливі причини виникнення пенсійної кризи в світі із сучасним станом пенсійного забезпечення в Україні, можна виділити наступні відмінності.

1. У період «бейбі-буму» в США, який припав на 1950-ті роки, в Україні мала місце післявоєнна розбудова, депортації населення та голод повоєнних років. Тільки у 1955 році чисельність населення СРСР, до складу якого входила тоді Україна, досягла довоєнного показника. Протягом наступного періоду народжуваність в країні була спадаючою. Тому питання утримання покоління «бейбі-бумерів» для України не є настільки актуальним через відсутність аналогічного періоду в історії нашої країни.

2. У законодавстві колишнього СРСР поняття «пенсія» з'явилося у 1956 році, а для сільських жителів ще пізніше – у 1964 році. Проте викривлений зміст страхового принципу пенсійних виплат призвів до хибного сприйняття сучасними пенсіонерами сутності та призначення пенсійного забезпечення.

3. За даними дослідження міжнародного центру Mercer, який регулярно складає рейтинг пенсійних систем світу під назвою "Global Pension Index," найрадикальнішою пенсійною системою визнано систему Чилі, яка впровадила накопичувальне пенсійне страхування ще у 1981 році. Проте цей крок припав на період економічного зростання країни, розвитку фондового ринку та при сприятливих демографічних умовах. На той час особи пенсійного віку в Чилі становили лише 8% від усього населення, і на одного пенсіонера припадало 12,8 активно зайнятих осіб.

Зазначений період сприятливої демографічної ситуації в Україні випадав на часи Радянського Союзу, коли індивідуальне накопичення страхових внесків було неможливим через введену державною політикою «колективізації» і «загального блага». Сучасні зміни в системі пенсійного забезпечення в Чилі, які відмовилися від принципу солідарності поколінь, відбулися лише після майже 30 років підготовки економіки країни до цього процесу.

4. В умовах складної демографічної ситуації, яка характеризує поступове зростання чисельності пенсіонерів та тривалість їхнього життя у більшості країн світу, відбувається підвищення пенсійного віку та збільшення обов'язкових пенсійних внесків. У багатьох країнах відрахування на обов'язкове солідарне пенсійне страхування між найманим працівником та роботодавцем становить, наприклад, 2:3, 3:4, а інколи навіть 1:1. Наприклад, у США цей показник складає 7,65% від заробітної плати найманого працівника та 7,65% від заробітної плати роботодавця.

Однак, окрім солідарних пенсійних виплат, в США значне значення приділяється корпоративному пенсійному страхуванню та особистому пенсійному страхуванню. Україна в 2016 році впровадила нову редакцію Податкового кодексу, згідно з якою відрахування із заробітної плати найманого

працівника у розмірі 3,6% було скасовано, а відрахування роботодавця зменшено з 34,7–38,6% (залежно від типу ризику) до єдиної ставки ЄСВ у розмірі 22 % від заробітної плати працівника.

5. У розвинутих країнах світу кошти, акумульовані на пенсійних рахунках, є «суттєвим інвестиційним ресурсом для розвитку економіки країни. Так, в США, сукупні активи пенсійних фондів за своїм обсягом складають близько половини ВВП країни. За прогнозними показниками міжнародної корпорації Allianz SE у 2023 році сукупна вартість пенсійних активів у світі може становити 36 трлн. євро, з яких 1/3 припадатиме на США» [50].

Національна комісія з державного регулювання у сфері ринку фінансових послуг у своєму звіті визначає кілька ключових перешкод, які ускладнюють ефективний розвиток системи недержавного пенсійного страхування в Україні. Серед них [44]:

- зростання ризиків, пов'язаних із фінансовою нестабільністю, таких як неповернення пенсійних активів, розміщених на депозитних рахунках банківських установ, щодо яких введено тимчасову адміністрацію або прийнято рішення про ліквідацію;

- обмежений вибір фінансових інструментів для інвестування пенсійних коштів через відставання розвитку ринку капіталу від потреб інституційних інвесторів;

- складна процедура доступу НПФ до зовнішніх фінансових ринків та іноземних інвесторів, що підтверджується відсутністю іноземних цінних паперів в інвестиційних портфелях недержавних пенсійних фондів;

- не зацікавленість роботодавців у фінансовому забезпеченні недержавних пенсійних програм для найманих працівників через недосконале податкове поле;

- низький рівень масово-роз'яснювальної роботи серед населення щодо змісту та ролі системи накопичувального пенсійного страхування в суспільстві, а також низька фінансова спроможність громадян для активної участі в системі недержавного пенсійного страхування.

Отже, з урахуванням світового досвіду та внутрішніх реалій у галузі пенсійного забезпечення важливо відзначити, що для забезпечення належного рівня життя осіб пенсійного віку пенсійна система країни повинна бути гнучкою та різноманітною. Вона повинна об'єднувати різні види пенсійних виплат, методи та схеми фінансування. Для сталого та повноцінного розвитку пенсійного страхування в Україні важливими умовами є забезпечення зростання ВВП країни, підтримка розвитку фондового ринку, детінізація економіки, стабільність національної валюти та завершення військового конфлікту на сході країни. Усі ці завдання мають стратегічне значення для України, відтак, не можуть бути вирішені в короткостроковій перспективі.

Проведений аналіз світового досвіду вказує на те, що диверсифікована пенсійна система, яка об'єднує страховий і накопичувальний компоненти, є найбільш надійною гарантією отримання гідної пенсії. З метою вдосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні, важливо враховувати світовий досвід і адаптувати його до потреб нашої країни. Основними напрямками ефективної реформи пенсійної системи в Україні є:

- впровадження загальнообов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування без подальшого відкладання терміну введення цієї норми законодавства;

- залучення інтересу всіх верств населення до пенсійних нагромаджень. Реалізація широкомасштабної інформаційної політики та масово-роз'яснювальної роботи серед населення щодо важливості формування особистих пенсійних заощаджень з самого початку активної трудової діяльності, проведення відкритих лекцій, обговорень та створення безкоштовних гарячих ліній;

- зменшення вікового порогу осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному накопичувальному пенсійному страхуванню, з 35 років до 20 років. При цьому для осіб, які мають менше 10 років до виходу на пенсію, визначити таке страхування як необов'язкове.

Сьогодні молоде покоління не завжди усвідомлює важливість сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), вважаючи гарантовану державою пенсію незадовільною, а свій пенсійний вік — щось віддалене та недосяжне. Це призводить до того, що багато з них згоджуються на неофіційне працевлаштування або на офіційну мінімальну заробітну плату. Можливість нагромадження фінансових ресурсів на особистому рахунку може покращити цю ситуацію та заохочувати молодь до офіційного працевлаштування.

Більш літні люди, яким до пенсії залишилося менше 10 років, більш уважно відносяться до питань своєї старості. Тому є висока ймовірність того, що при належній інформаційній політиці держави багато таких осіб будуть володіти інформацією та готовністю добровільно брати участь у державному накопичувальному пенсійному страхуванні за тими ж умовами, що і молодше покоління;

- уніфікація пенсійного законодавства з метою встановлення єдиного принципу пенсійного захисту для всіх верств населення;

- скасування привілейованих пенсій у повному обсязі, за винятком військовослужбовців;

- розробка стратегії для залучення додаткових коштів для фінансування Пенсійного фонду України з Державного бюджету або спеціальних фондів при переході до трьохрівневої пенсійної системи;

- створення законодавчо-нормативної бази для регулювання діяльності накопичувальних фондів і гарантування їхньої надійності державою, забезпечення неможливості одержання коштів, накопичених на особових рахунках громадян, у майбутньому.

Таким чином, оновлена система пенсійного страхування повинна бути передусім прозорою та зрозумілою для всіх громадян, різноманітною завдяки наявності різних пенсійних програм і добре врегульованою законодавчо. У довгостроковій перспективі це забезпечить сталий розвиток пенсійної системи,

побудованої на страхових принципах, яка може стати значущим інвестиційним ресурсом для економіки країни.

Висновок до розділу 3

Однією з важливих складових соціального захисту громадян є пенсійна система, яка, відповідно до українського законодавства, складається з трьох рівнів: загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (1 рівень), накопичувального пенсійного фонду (2 рівень) та недержавного пенсійного забезпечення (3 рівень). На сьогодні в Україні діють лише перший і третій рівні пенсійної системи, а впровадження другого рівня знову відкладається.

Завдяки загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню пенсії отримують майже всі громадяни, які досягли пенсійного віку та мають необхідний страховий стаж. Проте Пенсійний фонд України, стикаючись з постійним дефіцитом коштів та отримуючи лише третину фінансування з державного бюджету, не може гарантувати достатньо високий рівень пенсійних виплат.

У відсутність обов'язкового накопичувального пенсійного страхування лише недержавне пенсійне забезпечення надає можливість кожному громадянину зекономити кошти на гідну старість. Проте через складну економічну ситуацію в країні, низький рівень доходів працюючого населення та відсутність довіри до недержавних фінансових установ, приватні пенсійні програми не здобули достатньої популярності серед українців.

Позитивні сторони системи пенсійного забезпечення в Україні:

1. *соціальний захист*: система пенсійного забезпечення надає соціальний захист працюючим та пенсіонерам, забезпечуючи їм деякий рівень матеріальної безпеки у пенсійний період;

2. *універсальність*: система пенсійного забезпечення охоплює велику кількість населення та є універсальною, що дозволяє більшій кількості громадян скористатися її перевагами;

3. *соціальна справедливість*: певна рівність у виплатах сприяє соціальній справедливості, допомагаючи уникнути великих розривів у рівні пенсій між різними соціальними групами;

4. *солідарність*: система може ґрунтуватися на принципі солідарності поколінь, коли працюючі покоління сплачують внески для фінансування пенсій нинішніх пенсіонерів.

Негативні сторони системи пенсійного забезпечення в Україні:

1. *низький рівень пенсії*: розмір пенсій в Україні може бути низьким, що не завжди вистачає для гідного життя. Це може бути особливо відчутно для тих, хто працював на низькооплачуваних роботах;

2. *демографічна проблема*: зменшення населення та зростання кількості пенсіонерів може створити фінансові труднощі для системи, оскільки зменшується співвідношення між працюючими та пенсіонерами;

3. *корупція та неефективність*: система може стикатися з проблемами корупції та неефективного управління, що може призводити до неправильного розподілу коштів та зменшення довіри до системи в цілому;

4. *несприятливі економічні умови*: економічні труднощі та нестабільність можуть впливати на фінансову стійкість пенсійної системи, ускладнюючи її здатність забезпечити адекватні пенсії;

5. *нестача індивідуалізації*: в деяких випадках, система може не надавати достатньої індивідуалізації, не враховуючи різницю в трудовому стажі, заробітній платі, чи особистих обставинах працівників.

Аналіз позитивних та негативних аспектів дозволяє визначити виклики та можливості для подальших удосконалень системи пенсійного забезпечення в Україні.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження теоретичних та нормативно-правових засад державного регулювання пенсійного забезпечення в контексті соціального захисту населення, приходимо до таких висновків і узагальнень.

1. Під пенсійним забезпеченням варто розуміти сукупність економіко-правових відносин, що виникають між державою та іншими суб'єктами пенсійної системи в контексті реалізації державної політики соціального захисту та покращення фінансового благополуччя громадян у разі виникнення певних подій – досягнення похилого віку, настання інвалідності або втрати годувальника тощо.

2. Система пенсійного забезпечення – це соціальна система, яка призначена для забезпечення фінансової підтримки осіб, які виходять на пенсію. Основна мета цієї системи полягає в тому, щоб гарантувати гідний рівень життя громадянам у період їхнього пенсійного віку, коли вони припиняють активну трудову діяльність.

В Україні запроваджено трьохрівневу систему пенсійного забезпечення, яка включає наступні рівні:

- перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, заснована на принципах солідарності і субсидування;

- другий рівень системи пенсійного забезпечення в Україні передбачає наявність накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Цей рівень ґрунтується на засадах накопичення фінансових ресурсів в Накопичувальному фонді застрахованих осіб. Сьогодні в Україні не діє другий рівень пенсійного забезпечення;

- третій рівень – це система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на принципах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень. Ці накопичення призначені для отримання пенсійних виплат відповідно до умов і порядку, передбачених законодавством.

У ситуації загострення соціально-економічного становища, спричиненого російською агресією, значна частина населення України потребує державної підтримки, включаючи пенсійне забезпечення.

Динаміка надходжень до бюджету Пенсійного фонду України свідчить про збільшення доходів у період з 2020 по 2022 роки на 154,2 млрд. грн. (від 466,2 млрд. грн. до 620,4 млрд. грн.). Більше 60% структури фонду становлять власні кошти, отримані від сплати єдиного внеску на соціальне страхування (ЄСВ) та інших джерел відповідно до чинного законодавства. До Державного бюджету надходить 34,7–39,6% коштів фонду за різні роки. На початок 2023 року було зареєстровано 2,7 млн. платників ЄСВ, в той час як загальна кількість застрахованих осіб становила 10,8 млн., з них 8,6 млн. - наймані працівники.

Бюджет Пенсійного фонду спрямовується на виплату пенсій, соціальні послуги, фінансування адміністративних витрат, пов'язаних із здійсненням функцій фонду, оплату послуг з виплати та доставки пенсій, розрахунково-касове обслуговування у сфері пенсійного забезпечення та інше.

У період до 01.01.2023 року середній розмір пенсії становив 4622,59 грн., що відзначає зростання на 15,8% порівняно з 01.01.2022 року та на 3096,5 грн. у порівнянні з 2014 роком. Мінімальний розмір пенсії за віком збільшився з 1934,00 грн. на 01.01.2022 року до 2093,00 грн. на 01.01.2023 року. Розподіл середнього розміру пенсій за регіонами України показує діапазон від 3534,63 грн. в Тернопільській області до 6336,99 грн. у м. Києві.

У країні 69,2 тис. осіб отримують мінімальний розмір пенсії, який складає 1209,22 грн., що менше мінімального розміру пенсійних виплат за віком на 01.01.2023 року (2093 грн.). Кількість пенсіонерів, які отримують пенсії нижчі за прожитковий мінімум, становить 38,7% від загальної кількості пенсіонерів, що означає 4136,7 тис. осіб.

Видатки бюджету Пенсійного фонду відображають тенденцію до поступового зростання від 479,34 млрд. грн. до 590,1 млрд. грн., що становить збільшення на 110,76 млрд. грн. Найбільший внесок у структурі видатків ПФУ припадає на видатки з пенсійного забезпечення осіб, пенсії яким призначено

відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», і складає 65,3% від загальної суми видатків на виплату пенсій. Динаміка абсолютних значень цих видатків на дану категорію свідчить про їхнє зростання від 311,95 млн. грн. у 2020 році до 385,3 млн. грн. у 2022 році, що представляє збільшення на 73,35 млрд. грн., призводячи при цьому до скорочення кількості пенсіонерів на 93 тис. осіб. Зазначений позитивний тренд виник внаслідок підвищення розмірів пенсій та їх індексації відповідно до рівня прожиткового мінімуму доходів громадян для осіб, які втратили працездатність.

Система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) є третім рівнем пенсійної системи та почала свій розвиток у 2004 році з прийняття Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення". Цей підхід базується на функціонуванні недержавних пенсійних фондів. Станом на 30.06.2023 року загальна кількість учасників НПФ склала 886,5 тис. осіб, з яких 92,8 тис. осіб, або 10,5% від загальної чисельності, отримали чи отримують пенсійні виплати. Загальний обсяг пенсійних внесків на цю дату склав 2923,8 млн. грн., що вище на 7,1% або на 194,0 млн. грн. порівняно з аналогічним періодом минулого року. В порівнянні з аналогічним періодом 2021 року, сума пенсійних внесків в 2022 році зросла на 9,3% або на 233,1 млн. грн.

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) формують портфель, в який включені об'єкти інвестування з мінімальним ризиком. Отже, особливо важливим є вибір інвестиційних інструментів, які дозволяють НПФ захищати фінансові ресурси громадян від інфляції і забезпечувати належний ріст капіталу. Станом на 30.06.2023 року основними напрямками інвестування пенсійних активів були:

- державні цінні папери, які складали 45,6% загального обсягу інвестицій;
- грошові кошти на рахунках у банківських установах, чия частка становила 43,3% від інвестованих активів;
- цінні папери у вигляді облігацій підприємств, емітентами яких є резиденти України, займали 6,1% від загального обсягу інвестицій;
- об'єкти нерухомого майна представляли 1,8% від загального портфеля;

– дебіторська заборгованість складала 1,3% від загальних інвестицій.

Цей диверсифікований підхід дозволяє НПФ ефективно управляти ризиками та максимізувати віддачу від інвестування, забезпечуючи стабільність та зростання пенсійних активів громадян.

Однією з важливих складових соціального захисту громадян є пенсійна система, яка, відповідно до українського законодавства, складається з трьох рівнів: загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (1 рівень), накопичувального пенсійного фонду (2 рівень) та недержавного пенсійного забезпечення (3 рівень). На сьогодні в Україні діють лише перший і третій рівні пенсійної системи, а впровадження другого рівня знову відкладається.

Завдяки загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню пенсії отримують майже всі громадяни, які досягли пенсійного віку та мають необхідний страховий стаж. Проте Пенсійний фонд України, стикаючись з постійним дефіцитом коштів та отримуючи лише третину фінансування з державного бюджету, не може гарантувати достатньо високий рівень пенсійних виплат.

У відсутність обов'язкового накопичувального пенсійного страхування лише недержавне пенсійне забезпечення надає можливість кожному громадянину зекономити кошти на гідну старість. Проте через складну економічну ситуацію в країні, низький рівень доходів працюючого населення та відсутність довіри до недержавних фінансових установ, приватні пенсійні програми не здобули достатньої популярності серед українців.

Позитивні сторони системи пенсійного забезпечення в Україні:

5. *соціальний захист*: система пенсійного забезпечення надає соціальний захист працюючим та пенсіонерам, забезпечуючи їм деякий рівень матеріальної безпеки у пенсійний період;

6. *універсальність*: система пенсійного забезпечення охоплює велику кількість населення та є універсальною, що дозволяє більшій кількості громадян скористатися її перевагами;

7. *соціальна справедливість*: певна рівність у виплатах сприяє соціальній справедливості, допомагаючи уникнути великих розривів у рівні пенсій між різними соціальними групами;

8. *солідарність*: система може ґрунтуватися на принципі солідарності поколінь, коли працюючі покоління сплачують внески для фінансування пенсій нинішніх пенсіонерів.

Негативні сторони системи пенсійного забезпечення в Україні:

6. *низький рівень пенсії*: розмір пенсій в Україні може бути низьким, що не завжди вистачає для гідного життя. Це може бути особливо відчутно для тих, хто працював на низькооплачуваних роботах;

7. *демографічна проблема*: зменшення населення та зростання кількості пенсіонерів може створити фінансові труднощі для системи, оскільки зменшується співвідношення між працюючими та пенсіонерами;

8. *корупція та неефективність*: система може стикатися з проблемами корупції та неефективного управління, що може призводити до неправильного розподілу коштів та зменшення довіри до системи в цілому;

9. *несприятливі економічні умови*: економічні труднощі та нестабільність можуть впливати на фінансову стійкість пенсійної системи, ускладнюючи її здатність забезпечити адекватні пенсії;

10. *нестача індивідуалізації*: в деяких випадках, система може не надавати достатньої індивідуалізації, не враховуючи різницю в трудовому стажі, заробітній платі, чи особистих обставинах працівників.

Аналіз позитивних та негативних аспектів дозволяє визначити виклики та можливості для подальших удосконалень системи пенсійного забезпечення в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. Пенсійна реформа: як будуть виплачувати та індексувати пенсії в Україні. 2023. URL: <https://suspihne.media/369610-nakopicuvalna-pensia-ta-indeksacia-socialnih-viplat-so-vidomo/>
2. Бурденюк С. В. Перспективи розвитку накопичувального пенсійного забезпечення в Україні. *Інноваційна економіка*. 2020. № 5-6 (84). С. 142–147.
3. Васьківська К. В., Данилюк О. І. Удосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні. *Бізнес інформ*. 2015. № 11. С.190—194.
4. Виговська В. Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 4 (24). С. 170–178.
5. Грицина О.В., Божакова О.В., Тофан І.М., Колодій А.В. Пенсійна реформа в Україні та її перспективи. *Економічний вісник*. 2021. № 2. С. 52-59.
6. Грицина О.В., Шолудько О.В., Содома Р.І. Пенсійна реформа в Україні: реалії та перспективи. *Економічний вісник*. 2019. Вип. 4. С. 185-190.
7. Гуменюк В.Є. Напрями вдосконалення законодавчої бази публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2021. т. 32(71). № 2. С. 41–46.
8. Гуцалова Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні. *Економічний вісник*. 2015. № 2. С. 86–93.
9. Дзямулич М., Чиж Н. Особливості функціонування системи недержавних страхових пенсійних фондів в Україні. *Економічний форум*. 2020. № 1. С. 135–140. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-1-19>.
10. Дідковська Т. О. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.

11. Єлагін В. П., Мартиненко Н. В. Особливості стратегічного планування розвитку пенсійної системи в Україні. *Вісник НАДУ. Державне управління*. 2020. № 2. С. 101–110.
12. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. за № 1057-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47–48. С. 372.
URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
13. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2022 році. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2157200-zvit-pro-robotu-organiv-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2022-rik/>
14. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2020 році. URL: https://www.pfu.gov.ua/content/uploads/2021/03/Zvit_pro_robotu_t_a_vykonannya_byudzhetu_PFU_2020.pdf
15. Звіти про виконання бюджету ПФУ. URL: <http://surl.li/bspuu>
16. Зеленко В. А., Зеленко Н. Реформування пенсійних систем України та Польщі: порівняльний аналіз. *Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції*. 2019. Вип. 2. С. 113–126.
17. Зеленко Н. М. Аналіз ринку недержавного пенсійного страхування в Україні: соціально-економічний вимір. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. Том 1. № 2. С. 126–134.
18. Інформаційно-аналітичні матеріали до звіту про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2020-2022 рр. Пенсійний фонд України.
URL: <https://www.pfu.com.ua/news/2023/01/3/616>
19. Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2010. Том 23. № 1. С. 142–149.
20. Конституція України від 28 червня 1996 р. зі змінами та доповненнями.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

- 21.Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с.
- 22.Липко Н. Аналіз сучасного стану пенсійної системи України та пошук шляхів її реформування. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 51 С. 122-136.
23. Лояк Л. Пенсійне забезпечення в Україні: сучасні реалії та Європейський досвід. *Науковий вісник ІФНТУНГ*. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. 2018. № 2 (18). С. 34–42.
- 24.Майбутнє пенсійної системи України: адекватність, охоплення та стійкість / Міжнародна організація праці; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт: МОП, 2019.
- 25.Мальований М. І. Розвиток пенсійного страхування сільського населення: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2007. 23 с.
26. Марич М., Шупер А. Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-16>.
- 27.Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект. *Фінанси України*. 2015. № 1. С. 79—86.
- 28.Накопичувальні пенсії: скільки потрібно буде платити та які виплати можна буде отримати. Finbalance: Інтернет – портал. URL: <http://surl.li/brsmf>
- 29.Наскільки безпечні вклади в недержавні пенсійні фонди під час війни. URL: <https://suspilne.media/512507-naskilki-bezpecni-vkladi-v-nederzavni-pensijni-fondi-pid-cas-vijni-poasnuut-eksperti/>
- 30.Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, 2019. URL: http://www.fstua.info/wpcontent/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf

31. НКЦПФР. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/en/news/insights/#tab-5>.
32. Овчаренко Г. Накопичувальна пенсійна система: немає сенсу чекати на кращі часи. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/11/693709>.
33. Пархоменко М., Моїсеєнко Л. Сучасний стан пенсійної системи в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 70–74. DOI: <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.934>.
34. Петрушка О. В., Баніт Ю. В. Досвід реформування пенсійних систем зарубіжних країн та його використання в Україні. *Наука й економіка*. 2015. № 1 (37). С. 19-27.
35. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2023. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/npf_2_kv-2023.pdf
36. Податкова реформа «10-10-10» поділила економістів на жорстких противників та послідовників. У чому їхні аргументи. – Forbes, 22 серпня 2022р., URL: <https://forbes.ua/inside/podatкова-reforma-10-10-10-podilila-ekonomistiv-nazhorstkikh-protivnikiv-ta-poslidovnikiv-u-chomu-ikhni-argumenti-22082022-7842>.
37. Податкова реформа 10-10-10 – думка бізнесу. Заява Європейської бізнес-асоціації URL: <https://eba.com.ua/podatкова-reforma-10-10-10-dumka-biznesu/>.
38. Положення про Пенсійний фонд України. Указ Президента України від 1 березня 2001 р. № 121/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 9.
39. Понікаров В. Д., Федорищева О. А., Напрями реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 28. Частина 2. С. 133-136.
40. Приймак І., Вишивана Б. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення. *Світ фінансів*. 2019. № 3 (60). С. 121–138. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.55-31>.

41. Прищепа Я., Матвіїшина Г. Накопичувальні пенсії: у Мінсоцполітики розповіли, що передбачає пенсійна реформа. 2023. URL: <https://suspilne.media/356294-nakopichuvalni-pensii-u-minsocpolitikirozpovili-so-peredbacaе-pensijna-reforma>.
42. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
43. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 0.11.1991 р. № 1788-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>
44. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2021 рік: URL: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti&nackomfinposlug.html>
45. Румик, І., Кузьмінський, В., Костилюва, В. Особливості функціонування недержавних пенсійних фондів. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2023. № 2(70). С. 29–37. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-70-29-37>
46. Салькова Т. В. Етапи розвитку пенсійної системи в Україні: євро інтеграційний вектор. *Державне управління*. 2019. № 2. С. 127-133.
47. Сидор І. П., Денисюк Т. В. Державне пенсійне страхування в Україні: виклики сучасності та напрями реформування. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 1. (70). С. 22-35.
48. Система економічної безпеки держави / заг. ред. А. І. Сухорукова. К., 2009. 685 с.
49. Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 40. С. 32–42.
50. Ткаченко Л. Пенсійна реформа в Україні: крок уперед два кроки назад. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 8. С.13-19.
51. Топ-10 недержавних пенсійних фондів: довіряти чи ризикувати? URL: <https://upinvest.ua/news/all/top-10-negosudarstvennykh-pensionnykh-fondov-doveryat-ili-riskovat>

52. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. URL : <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>.
53. Хольцман Р. Забезпечена старість в ХХІ ст.: пенсійні системи і реформи в міжнародній перспективі. Вашингтон. Штат Колумбія: Світовий банк, 2005. 199 с.
54. Чеберяко О., Бикова В. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 5(212). С. 43–51.
55. Что доступно украинцам зі споживчої корзини? <http://www.buhoblik.org.ua/pechat/2850-chto-dostupno-iz-potrebitelsk-korziny>
56. Шалієвська Л. І. До питання про сутність пенсійного забезпечення населення України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія економічна. Львів, 2018. Вип. 1. С. 130–140.
57. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки: монографія. Львів : «Растр-7», 2020. 196 с.
58. Шевченко О. С. Пенсійне забезпечення як складова ін-ту соціального захисту населення: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2009. 22 с.
59. Щомісячний огляд діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. Липень 2023 року. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/npf-month/uaib-shchomisyachniy-oglyad-diyalnosti-nederzhavnih-pensiynih-fondiv-v-ukrajini-lipen-2023-roku>
60. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування: Підручник. Київ: Кондор. 2009. 464 с.
61. Юсковець І., Зеленко В., Зеленко Н. Новітні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник Львівського університету*. 2022. Вип. 62. С. 304-316.

